

Η ΠΕΡΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΩΝ ΠΑΝΤΩΝ ΙΔΕΑ

(ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ)

ΥΠΟ

ΑΝΔΡΕΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, δ. Θ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Στωϊκὴ Φιλοσοφία

1. Τὰς περὶ φθορᾶς καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ παντός θεωρίας, ὡς μέχρι τοῦδε ἐμελετήσαμεν, ἐμελλεν ἐν ἐναρμονισμῶ μάλιστα πρὸς τὰς τῶν Πυθαγορείων καὶ τὰς τοῦ Ἡρακλείτου^{52α} διδασκαλίας, νὰ διδάξῃ ἐπὶ τὸ τελειότερον καὶ συστηματικώτερον ἢ Στωϊκὴ φιλοσοφία.

Συμφώνως πρὸς τὴν κοσμογονίαν τῶν Στωϊκῶν, ἐκ τῆς ἀρχικῆς οὐσίας τοῦ παντός, ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ θείου πυρός, ἀπορρέουσι πάντα τὰ ἐπὶ μέρος ὄντα, βᾶσει ἐσωτερικῆς τινος νομοτελείας, καὶ δὴ καὶ καθ' οἷον τρόπον τὸ ζῶον ἢ τὸ φυτὸν προέρχονται ἐκ τοῦ ἀντιστοίχου αὐτῶν σπέρματος⁵³.

Μετὰ τὴν παρέλευσιν ὄρισμένης κοσμικῆς περιόδου, ἐξαρτωμένης ἐκ τῆς περιοδικῆς τῶν πλανητῶν κινήσεως, ἤτοι τῆς ἐπιστροφῆς τῶν εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον τοῦ στερεώματος (μέγιστος ἐνιαυτός), ἡ θεότης ἐπαναφέρει τὰ ὄντα πάντα εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς, καθ' ὅσον διὰ τινος ἐκπυρώσεως τὰ πάντα ἀναλύονται εἰς τὸ ἀρχικὸν θεῖον πῦρ. Τοῦθ' ὅπερ παραμένει ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτοῦ καθαρότητι, εἶναι ἡ θεία οὐσία (ἀρχαῖον πῦρ). Μετὰ τὴν τοῦ παντός ἐκπύρωσιν, ἐκ τοῦ αὐτοῦ θείου πυρός ἀρχεται αὖθις ἡ νέα διακόσμησις τοῦ παντός, ἡ ἀποκατάστασις τοῦ ἤδη διαλυθέντος κόσμου. Ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ διακοσμήσει ἀποκαθίσταται πανομοιότυπως ὁ παλαιὸς κόσμος μέχρι καὶ αὐτῶν εἰσέτι τῶν μικροτέρων λεπτομερειῶν αὐτοῦ, τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων. Ἡ ἐναλλαγὴ αὐτῆς ἐκπυρώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ κόσμου διεξάγεται, κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς, ἐπ' ἀπειρον⁵⁴.

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 540 τοῦ προηγουμένου τόμου.

52α. Hans von Arnim, Die europäische Philosophie des Altertums, in Allgemeine Geschichte der Philosophie, zw. Aufl., Berlin 1923, σελ. 215.

53. Διογένης, VII. 136: «Κατ' ἀρχὰς μὲν οὖν καθ' αὐτὸν ὄντα (τὸν Θεὸν) τρέπειν τὴν πᾶσαν οὐσίαν δι' ἄερος εἰς ὕδωρ. καὶ ὡς περ ἐν τῇ γονῇ τὸ σπέρμα περιέχεται, οὕτω καὶ τοῦτον σπερματικὸν λόγον ὄντα τοῦ κόσμου τοιοῦνδε ὑπολιπέσθαι ἐν τῷ ὕγρῳ...» Πρβλ. Στοβαίου Ἐκλογαί, 1,171. 2ω, παρὰ Arnim J., Stoicorum veterum Fragmenta, Lipsiae 1903, t. 2, fr. 596.

54. Σχετικὰ χωρία παραθέτομεν κατωτέρω:

Πρβλ. Λακτανίου, div. instit VII, 23 (Arnim ἐνθ' ἀνωτ., fr. 623): «Chrysippus, in » libris quos de providentia scripsit, cum de innovatione mundi loqueretur, » haec intulit: τοῦτου δὲ οὕτως ἔχοντος, δῆλος ὡς οὐδὲν ζῶονατος, καὶ ἡμεῖς μετὰ » τὸ τελευτῆσαι πάλιν περιόδου τινῶν εἰλημμένων χρόνου εἰς ὃ νῦν ἔσμεν κατα- » στήσεται σχήμα».

Ἔστι βεβαίως ὑπόβαθρον τῶν τοιούτων περὶ κόσμου δοξασιῶν τῶν Στωϊκῶν ὑπόκειται ἡ πανθειστικὴ αὐτῶν περὶ τοῦ σύμπαντος ἐκδοχῆ, μόλις εἶνοι ἀνάγκη καὶ νὰ εἰπωμεν. Ἐν τῷ περὶ κόσμου συστήματι τῶν Στωϊκῶν οὐδὲν τὸ αὐθύπαικτον ἢ αὐθύπιστατον δύναται νὰ ὑπάρχη. Ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ πυρὸς προερχόμενα τὰ δημιουργήματα πάντα, εἰς τοῦτο πάλιν καταλήγουσι. Τὸ δεδημιουργημένα ὄντα ὑκίηκουσιν εἰς ἀδήριτόν τινα ἀνάγκην, ζῶσι καὶ κινουῦνται ἀπαρεγκλήτως βάσει τοῦ ἐν τοῖς οὐσιν ἐγκειμένου καθολικοῦ νόμου. Ἐν ἄλλαις

—Εὐσεβίου, Εὐαγγ. Προπαρ., βιβλ. 15,18, P.M. Gr. 21,1348: «Ἀρέσκει γὰρ τοῖς Στωϊκοῖς φιλοσόφοις τὴν ὄλην οὐσίαν εἰς πῦρ μεταβάλλειν, οἷον εἰς σπέρμα, καὶ πάλιν ἐκ τοῦτου αὐτὴν ἀποτελεῖσθαι τὴν διακόσμησιν, οἷα τὸ πρότερον ἦν. Καὶ τοῦτο τὸ δόγμα ἀπὸ τῆς αἰρέσεως οἱ πρῶτοι καὶ προσβύτατοι προσήκοντο, Ζήνων τε καὶ Κλεάνθης καὶ Χρύσιππος. Τὸν μὲν γὰρ τοῦτου μαθητὴν, καὶ διάδοχον τῆς σχολῆς Ζήνωννα φασιν ἐπισχεῖν περὶ τῆς ἐκπυρώσεως τῶν ὄλων». Βλ. καὶ Ἀρείου Διδύμου, fr.36, Diels, Doxogr. Graeci, S. 468, 8.

—Εὐσεβίου, αὐτ. P.M. Gr. 21, 1348: «Ἐπὶ τοσοῦτο δὲ προσελθὼν ὁ κοινὸς λόγος, καὶ κοινὴ φύσις, μειζῶν καὶ πλείων γενομένη, τέλος ἀναξηράνασα πάντα, καὶ εἰς ἑαυτὴν ἀναλαβοῦσα, ἐν τῇ πάσῃ οὐσίᾳ γίνεται, ἐπανελθοῦσα εἰς τὸν πρῶτον ῥηθέντα λόγον, καὶ εἰς τὴν ἀνάστασιν ἐκείνην τὴν ποιούσαν ἐν ἑαυτῷ τὸν μέγιστον, καθ' ὃν ἀπ' ἀρχῆς μόνης εἰς αὐτὴν πάλιν γίνεται ἡ ἀποκατάστασις. Ἐπανελθοῦσα, διὰ τάξιν, ἀφ' οἷας διακοσμεῖν ὡσαύτως ἤρξατο, κατὰ λόγον πάλιν τὴν αὐτὴν διεξαγωγὴν ποιεῖται, τῶν τοιούτων περιόδων ἐξ ἀϊδίου γινόμενων ἀκαταπαύστως».

—Νεμεσίου, de nat. hom. cp. 38, p. 277, Arnim 2, fr. 625: «Στωϊκοὶ φασιν ἀποκαθισταμένους τοὺς πλανήτας εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον κατὰ τε μήκος καὶ πλάτος, ἔνθα τὴν ἀρχὴν ἕκαστος ἦν, ὅτε τὸ πρῶτον ὁ κόσμος συνέστη, ἐν ῥηταῖς χρόνων περιόδοις ἐκπύρωσιν καὶ φθορὰν τῶν ὄντων ἀπεργάζεσθαι. καὶ πάλιν ἐξ ὑπαρχῆς εἰς τὸ αὐτὸ τὸν κόσμον ἀποκαθίστασθαι τῶν ἀστέρων ὁμοίως πάλιν φερομένων ἕκαστον ἐν τῇ προτέρᾳ περιόδῳ γινόμενον ἀπαραλλάκτως ἀποτελεῖσθαι ἔσσεσθαι γὰρ πάλιν Σωκράτη καὶ Πλάτωνα καὶ ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων σὺν τοῖς αὐτοῖς καὶ φίλοις καὶ πολίταις· καὶ τὰ αὐτὰ πείσσεσθαι καὶ τὰ αὐτὰ μεταχειριεῖσθαι, καὶ πᾶσαν πόλιν καὶ κώμην καὶ ἀγρὸν ὁμοίως ἀποκαθίστασθαι οὐχ ἅπαξ ἀλλὰ πολλάκις· μᾶλλον δὲ εἰς ἀπειρον καὶ ἀτελεύτητον τὰ αὐτὰ ἀποκαθίστασθαι τοὺς δὲ θεοὺς τοὺς μὴ ὑποκειμένους τῇ φθορᾷ, ταύτη παρακολουθήσαντας μιᾷ περιόδῳ, γινώσκειν ἐκ ταύτης πάντα τὰ μέλλοντα ἔσσεσθαι ἐν ταῖς ἐξῆς περιόδοις· οὐδὲν γὰρ ξένον ἔσσεσθαι παρὰ τὰ γενόμενα πρότερον, ἀλλὰ πάντα ὡσαύτως ἀπαραλλάκτως».

—Ὡριγένους κατὰ Κέλσου, βιβλ. V, 20, P.M.Gr 11,1209-1212: «Φασι δὲ οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς, κατὰ περιόδον ἐκπύρωσιν τοῦ παντός γίνεσθαι, ὡς ἐξῆς αὐτῇ διακόσμησιν πάντ' ἀπαραλλάκτα ἔχουσιν ὡς πρὸς τὴν προτέραν διακόσμησιν... Οὗτοι δ' οἱ ἄνδρες φασὶ τῇ ἐξῆς περιόδῳ ταῦτα ἔσσεσθαι καὶ Σωκράτην μὲν πάλιν Σωφρονίσκου υἱὸν καὶ Ἀθηναῖον ἔσσεσθαι, καὶ Φαινερῆτην γηγμαμένην Σωφρονίσκου, πάλιν αὐτὸν γενήσειν». Βλ. καὶ βιβλ. IV,68, P.M.Gr 11,1136-1137, Περὶ Ἀρχῶν, II, 3. Ἐν συνεχείᾳ παράβαλε: Arnim 2, fr. 630: Κλήμ. Ἀλεξ., Στρομ. V,1, fr. 632: Πλουτ. περὶ τῶν ἐκλελ. χρηστηρ. 29, fr. 611: Φίλωνος, de incorr. mundi, p. 254,7 καὶ 250,9, Arnim I, fr. 98: Ἀριστοκλ., ἀπὸ τοῦ ζ' περὶ φιλοσοφίας, παρ' Εὐσεβίου, εὐαγγ. προπαρ. 15, fr 109: Τατιανῶ, adv. Graec. 5, κ.β.

λέξει τα πάντα διευθύνει και κατευθύνει ἡ εἰμαρμένη⁵⁵. Αὕτη δέ, κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς, οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ ἡ ἀρχικὴ τοῦ παντὸς οὐσία, ἡ διὰ πάντων διήκουσα και τὰ πάντα πληροῦσα ἀρχή, τὸ δημιουργικὸν και διακοσμητικὸν ἀρχοῦν πῦρ, ἡ καθολικὴ τοῦ παντὸς ψυχὴ. Καθ' ὅσον δὲ ἡ ἐνέργεια τῆς εἰμαρμένης ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον εἶναι λόγος και νομοτέλεια, δύναται οὕτη νὰ χαρακτηρισθῆ και ὡς τοῦ παντὸς λόγος, ὡς καθολικὸς νόμος, ὡς ἔλλογος μορφὴ τῆς πορείας τοῦ κόσμου. Καλεῖται δὲ και λόγος σπερματικὸς, καθ' ὅσον ἀποτελεῖ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ἀπόλυτον διαμορφωτικὴν και διακοσμητικὴν φυσικὴν δύναμιν.⁵⁶

Ἐν ἐνὶ λόγῳ ἡ εἰμαρμένη συμπύπτει πρὸς τὴν θεότητα. Ἡ φυσικὴ κατὰ ταῦτα ἑτερορχία τῶν Στωϊκῶν, εἶναι ἀμεσὸς ἀπόρροια τοῦ πανθεισμοῦ των. Ἄν ὑπῆρχέ τι ἐκτὸς τῆς εἰμαρμένης κείμενον, μὴ ἐξ αὐτῆς ἀμέσως ἐξαριώμενον και ἀπολύτως προσδιοριζόμενον, τότε ἡ θεία δύναμις δὲν θὰ ἦτο ἡ διὰ πάντων διήκουσα και τὰ πάντα διαμορφοῦσα ἀρχή, ἡ ἀπόλυτος αἰτία τῶν ὄντων, ἡ πάντα κείποτε και ἀμεταβλήτως διακρατοῦσα και συνέχουσα. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν τῶν πάντων ἀρχεῖ ἡ εἰμαρμένη⁵⁷, εἶναι φανερόν ὅτι και τὰς ἐκτυρώσεις και ἀποκαταστάσεις τοῦ κόσμου ἡ ἰδία ἐπιτελεῖ, ὡς ρυθμιστικὴ και διακοσμητικὴ ἀρχή, και δὴ κατ' ἀπόλυτον νομοτέλειαν και ὁμοιομόρφως⁵⁸.

Ἀνακολούθως ὅμως πρὸς τὰ ἄνωτέρω, και μάλιστα ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἀνθρώπων ἐν ταῖς αἰαῖς τοῦ βίου συνθήκῃς καθ' ἑκάστην νέαν διακόσμησιν, ἠγέρθησαν ὀρισμένοι ἀντιρρήσεις ἀπὸ μέρους ἐνίων Στωϊκῶν, μετριασάντων τὰς ἀνωτέρω ἀπόψεις και διδαξάντων,

55. Διογένοους, VII. 149: «καθ' εἰμαρμένην δέ φασὶ τὰ πάντα γίνεσθαι Χρῦσιπος... ἔστι δ' εἰμαρμένη αἰτία τῶν ὄντων εἰρομένη ἢ λόγος καθ' ὃν ὁ κόσμος διεξάγεται». Πρβλ. Κικέρωνος, de divin. I. 55.125, Σενέκα, Natur. Quaest., 11.36, Aët. Plac. 1. 28.3., Diels, Dox., graeci, S. 323: «εἰμαρμένη ἐστὶν ὁ τοῦ κόσμου λόγος... λόγος καθ' ὃν τὰ μὲν γεγονότα γέγονε, τὰ δὲ γινόμενα γίνονται, τὰ δὲ γενησόμενα γενήσεται».

56. Μάρκου Ἀύρου, Ἄντωνίνου, IV. 14: «ἐναφανίσθη τῷ γενήσαντι μᾶλλον δὲ ἀναληφθῆσθαι εἰς τὸν λόγον τὸν σπερματικὸν κατὰ μεταβολήν».

57. Τὰ περὶ εἰμαρμένης βεβαίως διδάγματα δὲν ἦσαν διδάγματα ἀποκλειστικὰ τῶν Στωϊκῶν. Ἡ πίστις εἰς αὐτὴν, ὡς εἰς ρυθμιζουσαν ἀτέγκτως τὰ πάντα και τὰ τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων ἀρχήν, ἦτο βεβημένη ἀπὸ ἀρχαίων ἑλλληνικῆς ψυχῆς. Πρβλ. Εὐσεβίου, Εὐαγγ. Προπαρ. βιβλ. IV, 3, P.M.Gr. 21, 244: «τὸν γοῦν Οἰδίποδα και τὸν Ἀλέξανδρον τὸν τοῦ Πριάμου, και αὐτὸς ὁ Χρῦσιπος φησὶ πολλὰ μηχανησαμένων τῶν γονέων, ὥστε ἀποκτείναι, ἵνα τὸ ἐπ' αὐτῶν προρηθὲν αὐτοῖς καθὼν φυλάξωνται, μὴ δυνηθῆναι. Οὕτως οὐδὲν ὄφελος οὐδὲ αὐτοῖς τῆς τῶν κακῶν προαγορεύσεως φησὶν εἶναι διὰ τὴν ἐκ τῆς εἰμαρμένης αἰτίαν». Βλ. και Max Wundt, Geschichte der griechischen Ethik, 1, σ. 230.

58. Ὅτι ἡ περὶ εἰμαρμένης ἐκδοχὴ τῶν Στωϊκῶν ὑπέστη ἐν προκειμένῳ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀστρολογίας τῶν Χαλδαίων, εἶναι φανερόν. Ἐφ' ὅσον ἐκ τῶν ἀστέρων ἐξηρτῶντο πάντα τὰ ἐπὶ γῆς συμβαίνοντα (ἀντίληψις εὐρούσα ἀπὸ τῆς γῆς και ἐν αὐτῷ τοῦτῳ τῷ Ἀριστοτέλει και Πλάτῳ, Τιμαίος 37Δ 38C), τοῦθ' ὑπερ ἀπεδέχθησαν και οἱ Στωϊκοί, εὐδελον ὅτι οἱ τελευταῖοι οὗτοι συνέδεσαν τὰ περὶ εἰμαρμένης, ὡς αἰωνίως ἀναπαράγουσας ἐαυτῶν, πρὸς τὰς ὁμοίας τῶν ἀστρῶν περιοδικὰς κινήσεις τοῦ συστήματος τῶν Χαλδαίων. Ὁ κόσμος φθίρεται και ἀποκαθίσταται καθ' εἰμαρμένην, ἦτοι κατὰ σχέσιν ἀνάλογον πρὸς τὰς καθωρισμένας τῶν ἀστρῶν τροχιάς.

ὅτι ἐν ἐκάστη διακοσμήσει δὲν ἀναφαίνονται τὰ αὐτὰ πρόσωπα, ἐν ταῖς αὐταῖς τοῦ βίου συνθήκαις, ἀλλὰ πρόσωπα ἀπαράλλακτα (ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ὅμοια) πρὸς τὰ προηγούμενα, ἐν ἀπαράλλακτοις τοῦ βίου συνθήκαις⁵⁹. "Ὅτι βεβαίως τοῦτο συγκρούεται πρὸς τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς Στοᾶς, εἶναι ὀκισθεν φανερόν. Ἐφ' ὅσον τὰ πάντα κανονίζει ἀπαράλλακτως ἡ εἰμαρμένη, τὰς τε φθορὰς καὶ ἀποκαταστάσεις τοῦ κόσμου, πῶς εἶναι νοητόν—συμφώνως πρὸς τὴν ἔνστασιν τοῦ Ὀριγένους—τὸ μὲν κοσμικὸν σύστημα νὰ εἶναι ἀπικλύτως τὸ αὐτό, τὰ δὲ ἐπὶ μέρους πρόσωπα νὰ διαφέρουσιν ἀλλήλων ἔστω καὶ ἐπ' ἐλάχιστον; Τὸ τελευταῖον τοῦτο θὰ ἀντέβαινε προφανῶς πρὸς τὰ περὶ εἰμαρμένης διδάγματα καὶ πρὸς τὴν καθόλου φυσικὴν ἑτεραρχίαν τοῦ Στωϊκοῦ συστήματος.

"Ἄξιον ἀναδείξεως ὡσαύτως τυγχάνει, ὅτι ἐν τῷ περὶ εἰμαρμένης συστήματι τούτῳ τῶν Στωϊκῶν δὲν ἠλλεῖπει παντελῶς καὶ τὸ ἠθικὸν στοιχεῖον. Τοῦτο ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὰς ἐκπυρώσεις, τῶν ὁποίων σκοπὸς ἐνίοτε τυγχάνει ἡ τοῦ κόσμου κάθαρσις⁶⁰. Μετὰ τὴν ἐκπύρωσιν οὐδ' ἐλάχιστον κερδὸν ἀπομένει, διέπει δὲ τὰ πάντα ὁ λόγος καὶ ἡ σοφία.⁶¹ Ἐν τῷ ἠθικῷ τούτῳ τελεολογισμῷ δύναται νὰ ἐναρμονισθῇ ὡσαύτως καὶ ἡ προσπάθεια τοῦ Χρυσίππου, ὅπως πάσῃ θυσίᾳ περισώσῃ τὴν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν ἀπὸ τὸν σιδηροῦν κλοιὸν τῆς εἰμαρμένης. Κατὰ τὸν Χρυσίππον, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Κικέρων (de fato, 41 Arnim, μν. ἔρ. fr. 974), ἡ μοῖρα προσδιορίζει μὲν τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων, οὐχὶ ὅμως ὡς «causa perfecta», ἀλλ' ὡς «causa adjuvans». Ἡ ἡμετέρα βούλησις ἔχει τὴν δυνατότητα ἐκλογῆς καὶ αὐτοδιορισμοῦ, παραμένουσα ἀείποτε ὑπόλογος⁶².

Ἄφ' ἑαυτοῦ ὅμως φανερόν, ὅτι ἡ «ἡμιεταρχικὴ» αὕτη ἐκδοχὴ, δι' ἧς ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις προσπαθεῖ νὰ θραύσῃ τὸν κύκλον τῆς εἰμαρμένης,

59. Ὀριγένης, κατὰ Κέλσου, 4.68., P.M.Gr. 11, 1137: «Πειρώμενοι μέντοι θεραπεύειν πως τὰς ἐπεμφάσεις οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς, οὐκ οἶδ' ὅπως, ἀπαράλλακτως φασὶν ἔσεσθαι κατὰ περίοδον τοῖς ἀπὸ τῶν προτέρων περιόδων πάντας· ἵνα μὴ Σωκράτης πάλιν λέγηται, ἀλλ' ἀπαράλλακτος τις τῷ Σωκράτει, γαμήσων ἀπαράλλακτον τὴν Ξανθόππην, καὶ κατηγορηθῆσόμενος ὑπὸ ἀπαράλλακτων Ἀνύτῳ καὶ Μελίτῳ». Βλ. καὶ V. 20, P.M. Gr. 11, 1212.

60. Ἰπολύτου Φιλοσοφ. 1,21, P.M.Gr 16,3049: «Προσδέχονται δὲ ἐκπύρωσιν ἔσεσθαι καὶ κάθαρσιν τοῦ κόσμου, οἱ μὲν παντὸς οἱ δὲ μέρους, καὶ κατὰ μέρος αὐτὸν καθαιρεσθαι λέγουσιν». Πρβλ. καὶ Πλουτάρχου περὶ τῶν κοιν. ἐνν. πρὸς τοὺς Στωϊκοὺς, 17 (Arnim, St. vet. Fr., 2, fr. 606).

61. Σενέκα, Natur. Quaest., 3.30 Πρβλ. P. Wendland, Philosoph. Schrift über die Vorsehung, 1892, σ. 12—J. Kroll, D. Lehren des Herm. Trismeg., 1914, σ. 170 κ. ἑ.

62. Ἀλεξ. Ἄφροδ., de fato, 37 (Arnim, 2 fr. 1005): «οὐ πάντα μὲν ἔστι καθ' εἰμαρμένην, οὐκ ἔστι δὲ ἀκόλυτος καὶ ἀπαρεμπόδιτος ἡ τοῦ κόσμου διοίκησις. οὐδὲ ἔστι μὲν τοῦτο, οὐκ ἔστι δὲ κόσμος, οὐδὲ ἔστι μὲν κόσμος, οὐκ εἰσὶν δὲ θεοί. εἰ δὲ εἰσὶν θεοί, εἰσὶν ἀγαθοὶ οἱ θεοί. ἀλλ' εἰ τοῦτο, ἔστιν ἀρετὴ. ἀλλ' εἰ ἔστιν ἀρετὴ, ἔστι φρόνησις. ἀλλ' εἰ τοῦτο, ἔστιν ἐπιστήμη ποιητέων καὶ οὐ ποιητέων.

καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν παλιγγενεσίαν ἢ ἀποκατάστασιν τοῦ κόσμου⁶³. Διὸ καὶ ἕτεροὶ Στωϊκοὶ (Κλεάνθης, Σενέκας) ἐπανέκαμψαν εἰς τὰ περὶ ἀπολύτου μοιρολατρίας Στωϊκὰ διδάγματα⁶⁴.

2. Τὸ ἀνωτέρω ἐκτεθὲν περὶ φθορᾶς καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ κόσμου δόγμα τῶν ἀρχαίων Στωϊκῶν ἀπετέλεσε θέμα σφοδρῶν ἀμφισβητήσεων παρὰ τῇ Μέσῃ ἰδίᾳ Στοᾷ. Οἱ τὴν διδασκαλίαν ταύτην ἀμφισβητήσαντες ἐγένοντο Βοηθὸς ὁ Σιδώνιος, τῆς παλαιᾶς Σχολῆς, καὶ ὁ Παναίτιος. Οὗτοι, ἀποδεχθέντες τὰς περὶ αἰωνιότητος τοῦ κόσμου ιδέας τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ Θεοφράστου, ἤλθον, ὡς ἦτο ἐπόμενον, εἰς ὀξείαν σύγκρουσιν πρὸς τὰς περὶ φθορᾶς τοῦ κόσμου διδασκαλίας τῆς ἰδίας αὐτῶν Σχολῆς⁶⁵. Τὰ σχετικὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Βοηθοῦ εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

α) Ἡ καταστροφή τοῦ κόσμου ἔδει νὰ ἐπισυμβῇ ἄνευ ποιητικῆς αἰτίας, καθ' ὅσον ἐκτὸς τοῦ κόσμου οὐδὲν ὑπάρχει πλὴν τοῦ κενοῦ, οὐδεμία αἰτία δυναμένη νὰ ἐπιφέρῃ τὴν καταστροφὴν τοῦ κόσμου,

β) Ἐκ τῶν ὑφισταμένων εἰδῶν «καταστροφῆς, οὐδεμία, δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐπὶ τοῦ κόσμου,

γ) Ἡ θεότης, μετὰ τὴν ἐκπύρωσιν τοῦ κόσμου, οὐδὲν ἀντικείμενον τῆς ἑαυτῆς δραστηριότητος κατέχουσα, θὰ ἐβυθίζετο εἰς ἀδράνειαν, μάλιστα δὲ θὰ ἔπρεπε, καθ' ὃ καθολικὴ τοῦ κόσμου ψυχὴ, νὰ συναπαχθῇ μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν καταστροφὴν, καὶ

δ) Μετὰ τὴν πλήρη εἰς πῦρ ἀνάλυσιν τοῦ κόσμου, θὰ ἔπρεπε καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ πῦρ, ἐλλείψει πλέον τροφῆς καὶ ὕλης πρὸς ἐκδαπάνησιν, νὰ διαλυθῇ, ὅτε προφανῶς ἡ νέα διακόσμησις καὶ ἀποκατάστασις ἀποβοίνουσιν ἀδύνατοι⁶⁶. Τῶν αὐτῶν ιδεῶν ἐνεφορεῖτο καὶ ὁ Ἐπίκτητος, μάλιστα δὲ μὲ διαθέσεις στωικτικὰς ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ παλαιὸν δόγμα. Ὁ φιλόσοφος παρεισάγει τὴν Δία, μετὰ τὴν ἐκπύρωσιν τοῦ κόσμου, ἔρημον καὶ μόνον νὰ θρηγῇ καὶ νὰ ταλανίζῃ ἑαυτὸν, ὡς μὴ ἔχοντα οὔτε τὴν Ἡραν οὔτε τὴν Ἀθηνᾶν, κ.λ.π⁶⁷.

63. Stohmann, *μν. ἔρ.*, σ. 36

64. Σενέκα, *ad Lucilium, Epist. Moral., lib. XVII-XVIII, ep. 107*: «...Ducunt violentem fata, potentem trahunt».

65. Φίλωνος, *aet. mund.*, ἐκδ. Cohn-Wendland, VI, σ. 96-97: «Βοηθὸς γοῦν ὁ Σιδώνιος καὶ Παναίτιος τὰς ἐκπυρώσεις καὶ παλιγγενεσίας καταλιπόντες πρὸς θεϊότερον δόγμα τὸ τῆς ἀφθαρσίας τοῦ κόσμου παντὸς ἠτόμολῃσαν». Βλ. καὶ Διογένης VII, 142: «Παναίτιος δ' ἀφθαρτον ἀπεφήνατο τὸν κόσμον». Ὅρα σχετικῶς: A. Schmekel, *Die Philosophie der Mittleren Stoa in ihrem geschichtlichen Zusammenhang dargestellt*. Berlin 1892. σ. 188, 308 κ.έ.—P. Barth, *Die Stoa*, Stuttgart 1908. σ. 40.—E. E. T. S. u. r. d. y, *Die Sozialphilosophie d. Stoa 1926*, σ. 207 κ.έ. Περὶ τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τοῦ Ποσειδωνίου, Πρβλ. J. Heinemann, *Posidonios' metaphys. Schriften* 2, 1928, σ. 303-318.

66. Zeller, *Die Philosophie der Griechen, VI Aufl. dritter Teil*, σ. 576.

67. Ἀρριανοῦ, Ἐπικτ. Διατρ. III, 13.4: «ἐπεὶ εἰ τὸ μόνον εἶναι ἀρκεῖ πρὸς τὸ ἔρημον εἶναι, λέγε, ὅτι καὶ Ζεὺς ἐν τῇ ἐκπύρωσει ἔρημὸς ἔστι καὶ κατακλαίει αὐτὸς ἑαυτοῦ. τάλας ἐγὼ, οὔτε τὴν Ἡραν ἔχω, οὔτε τὴν Ἀθηνᾶν». κ.λ.π.

Τέλος, ὁ τελευταῖος τῶν Στωϊκῶν, Μάρκος Αὐρήλιος, ἐπανῆλθεν εἰς τὸ παλαιὸν τῆς Σχολῆς δόγμα, κατὰ τρόπον οὐδαμῶς ἀπαντῶντα εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τῆς Μέσης καὶ Νεωτέρας Στοᾶς, διδάξας τὴν ἀπολύτως ὁμοιόμορφον ἀπεριοδικὴν ἀναγέννησιν τῆς ψυχῆς», ἐν ταῖς παλιγγενεσίαις καὶ ἀποκαταστάσεσι τῶν πάντων⁶⁸.

Καὶ ταῦτα μὲν σχετικῶς πρὸς τὰς περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἰδέας τῶν Στωϊκῶν. Παρὰ τὰς ἐκάστοτε ἀναφανείσας ἐν τοῖς κόλποις τῆς Σχολῆς διαφωνίας, τὸ σχετικὸν δόγμα τῆς Στοᾶς παραμένει ἐν: ἡ περιοδικὴ φθορὰ καὶ ἀποκατάστασις τῶν πάντων, ἡ ἀντικειμενικὴ καὶ ὑποκειμενικὴ τῶν ὄντων παλιγγενεσία, ὑπαγορευομένη ὑπὸ τῆς εἰμαρμένης, τῆς καθολικῆς ταύτης τοῦ κόσμου ψυχῆς, ἐν ἡμέσῳ ἐξαρτήσῃ πρὸς τὰ τῆς ἀστρολογίας τῶν Χαλδαίων, ἦτοι τὰ περὶ μεγίστου ἐνιαυτοῦ διδάγματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

Ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἰδέα ἐν τῷ Νεοπλατωτισμῷ.

Ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως ἰδέα φέρεται ὡσαύτως καὶ ἐν τῷ νεοπλατωνικῷ φιλοσοφικῷ συστήματι, πολλάκις μάλιστα ἐν ἐννοίᾳ σωτηριολογικῇ, δηλοῦσα τὴν εἴσοδον τῆς μὴ λευτρωμένης ψυχῆς εἰς τὸν περιοδικὸν κύκλον τῶν γεννήσεων, ἐπὶ σκοπῷ ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν διὰ καθάρσεως ἀποκατάστασιν αὐτῆς εἰς τὴν ἀρχαίαν τῆς θέσιν⁶⁹.

Ἐν Στωϊκῇ ἐννοίᾳ τὴν περιοδικὴν ἀνακύκλησιν τοῦ κόσμου ἐδίδαξεν ὁ Πλωτῖνος. Κατὰ τὸν φιλόσοφον ὁ μὲν κόσμος εἶναι αἰώνιος, οἱ (λόγοι) ὅμως τῶν φαινομένων εἶναι τῷ ἀριθμῷ περιορισμένοι καὶ πεπερασμένοι. Ἐπομένως, διὰ τὰ δύνανται οὗτοι τὰ πληροῦσιν αἰωνίως τὸν ἀτελεύτερον χρόνον, δέον ὅπως περιοδικῶς ἀνακυκλοῦνται καὶ ἐπαναλαμβάνονται: αἰεὶ οὖν ὁ κόσμος μὴ ἀνθρώπου μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν καθ' ἕκαστα ζώων, καὶ ἡ ψυχὴ ἀπειρον οὖν τὸ τῶν λόγων ἔσται, εἰ μὴ ἀνακάμπτει περιόδοις καὶ οὕτως ἡ ἀπειρία ἔσται

68. Μάρκου Αὐρ. Ἀντωνίνου, τὰ εἰς ἑαυτὸν, βιβλ. ΙΑ', 1: «εἰτι δὲ περιέρχεται (ἡ λογικὴ ψυχὴ) τὸν ὅλον κόσμον καὶ τὸ περὶ αὐτὸν κενὸν καὶ τὸ σχῆμα αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν ἀπειρίαν τοῦ αἰῶνος ἐκτείνεται καὶ τὴν περιοδικὴν παλιγγενεσίαν τῶν ὅλων ἐμπειραμβάνει καὶ περινοεῖ καὶ θεωρεῖ ὅτι οὐδὲν νεώτερον ἔφονται οἱ μεθ' ἡμᾶς οὐδὲ περιττότερον εἶδον οἱ πρὸ ἡμῶν...», καὶ Ζ' 19,2-3: «Πόσους ἤδη ὁ αἰὼν Χρυσίππου, πόσους Σωκράταις, πόσους Ἐπικτήτους καταπέποκεν», κ.λ.π.

69. Πρβλ. Ἰαμβλίχου, παρὰ Johannes Laurentius Lydus, ἐκδ. I. Bekker. ἐν Corpus Historiae Byzantinae, 1837, IV, 149: «ἐν τῷ πρώτῳ τῆς περὶ καθόδου ψυχῆς πραγματείας καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτῶν μέμνηται». Ὅρα καὶ Πρόκλου Διαδόχου στοιχειώσις θεολογικῇ, 199 ἐν E. R. Dodds, Proclus, The Elements of Theology, Oxford 1933, σ, 174: «Πᾶσα ψυχὴ ἐγκόσμιος περιόδοις χρῆται τῆς οικείας ζωῆς καὶ ἀποκαταστάσεως».

πεπερασμένη ὅταν τ' αὐτὰ ἀποδιδῶται... ἡ δὲ πᾶσα περίοδος πάντας ἔχει τοὺς λόγους, αὖθις δὲ τὰ αὐτὰ πάλιν κατὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους»⁷⁰.

Τὰ αὐτὰ ποῦ διδάσκει καὶ ὁ Πρόκλος. Κατ' αὐτόν, τὸ φυσικὸν σύμπαν τυγχάνει περιωρισμένον, ἐκτὸς ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι τὰ πεπερασμένα σώματα εἶναι δυνάμει διαιρετὰ ἐπ' ἄπειρον. Μία δὲ ἐντὸς περιωρισμένου χώρου κίνησις, διὰ τὴν νὰ ἐξακολουθῇ διηνεκῶς, μάλιστα μέσα εἰς τὰ πλαίσια περιωρισμένου τινὸς χρόνου, πρέπει νὰ ἐπανακάμπτῃ περιοδικῶς εἰς τὴν ἀφετηρίαν αὐτῆς. Τοιαύτη κίνησις, συνεχῆς καὶ διηνεκῆς, εἶναι μόνον ἡ κυκλικὴ κίνησις, ὡς ἡ τῶν οὐρανίων σωμάτων:

«Πᾶν τὸ χρόνον μετέχον, αἰεὶ δὲ κινούμενον περιόδους μετρεῖται. διότι μὲν γὰρ χρόνον μετέχει, μέτρον καὶ ὄρου μενεΐληφεν ἡ κίνησις, καὶ κατ' ἀριθμὸν πορεύεται· διότι δὲ αἰεὶ κινεῖται, καὶ τὸ αἰεὶ τοῦτο οὐκ αἰώνιον ἐστίν, καὶ χρονικὸν, ἀνάγκη χρῆσθαι περιόδους· ἡ μὲν γὰρ κίνησις μεταβολὴ τις ἐστίν ἀφ' ἑτέρων εἰς ἕτερα. τὰ δὲ ὄντα ὄρισται καὶ τοῖς πλήθεσι καὶ τοῖς μεγέθεσι· τούτων δὲ ὄρισμένων, οὔτε κατ' εὐθειᾶν ἄπειρος ἡ μετάβασις ἐστίν οὔτε τὸ αἰεὶ κινούμενον πεπερασμένως μεταβαίνειν δυνατόν. ἀπὸ τῶν αὐτῶν ἄρα ἐπὶ τὰ αὐτὰ πάλιν ἤξει τὸ αἰεὶ κινούμενον, ὥστε ποιῆσαι περίοδον»⁷¹.

Τὴν τοιαύτην κυκλικὴν περίοδον τελεῖ ἀκριβῶς καὶ ἡ ψυχὴ. Κατὰ τὸν Πρόκλον, ἡ κυκλικὴ περίοδος τῆς ψυχῆς, ἀποτελοῦσα τὴν «οἰκειαν» αὐτῆς ζωῆν, εἶναι οὐχὶ ἀπλή τις ἀνθρωπίνη ζωὴ, ἀλλὰ κύκλος ἐμπειρίας, ἥτοι τὸ χρονικὸν διάστημα μεταξύ τῆς «καθόδου» τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἀποκατάστασεως αὐτῆς εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς καθαρότητα⁷². Ὁ τοιοῦτος χρόνος, κατὰ τὸν φιλόσοφον, ἐμπεριλαμβάνει οὐχὶ μίαν ἀνθρωπίνην ζωὴν, ἀλλὰ πλείονας, τελεῖται δὲ βαθμηδὸν διὰ τινος ἐσωτερικῆς πνευματικῆς καθάρσεως⁷³.

Περαιτέρω ἡ κυκλικὴ αὕτη περίοδος, ἡ εἰς ἀποκατάστασιν ἀπολήγουσα, δὲν ἀναφέρεται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ εἰς τὸν σύμπαντα κόσμον. Ἡ περίοδος τῆς τοῦ κόσμου ψυχῆς ἀποτελεῖ τὸν «καθόλου χρόνον». Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει, ὡς θὰ ἠδύνοτό τις φυσικῶς νὰ συμπε-

70. Πλωτίνου Ἐπιστάσεις, V 7.1 καὶ 3 παρ' Em. Brehier, *Plotin Ennéades*, V, Paris 1931, σ. 123 κ.έ., βλ. καὶ V.7.3: «ὁπόσον γὰρ δεῖ τὸν κόσμον εἶναι καὶ ὁπόσα ἐν τῷ ἑαυτοῦ βίῳ διεξελεύσεται, κείται ἐξ ἀρχῆς ἐν τῷ ἔχοντι τοὺς λόγους».

71. Πρόκλου Διαδ. στοιχ. θεολ., παρὰ Dodds, ἐνθ. ἄνωτ., σ. 172.

72. «Πᾶσα ψυχὴ ἐγκόσμιος περιόδους ἠρῆται τῆς οἰκειᾶς ζωῆς καὶ ἀποκατάστασεως... δῆλον ὅτι καὶ πᾶσα ψυχὴ ἐγκόσμιος, κίνησιν ἔχουσα καὶ ἐνεργοῦσα κατὰ χρόνον, περιόδους τε τῶν κινήσεων ἔξει καὶ ἀποκατάστασεις. πᾶσα γὰρ περίοδος τῶν ἀδύτων ἀποκατάστατικὴ ἐστίν (ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 174). Ἐν τῷ Φαίδρῳ (248 E κ.έ.), τὸ διάστημα τοῦτο κατὰ μέσον ὄρον διαρκεῖ 3.000 ἔτη καὶ περιλαμβάνει τρεῖς ἐνσαρκώσεις. Ἀφ' ἑτέρου ἐν τῷ Τιμαίῳ ἡ ἐπιστροφή τῆς ψυχῆς εἰς τὸ οἰκεῖον αὐτῆς ἄστρον δυνατόν νὰ γίνῃ καὶ μετὰ μίαν ἐνσαρκώσιν. Κατὰ τὸν Πρόκλον ὅμως ταῦτα δὲν ἀποτελοῦσι πλήρη τινὰ ἀποκατάστασιν (βλ. Diehl E., *Procli Diadochi in Platonis Timaeum Commentaria*, III 291, 27 κ.έ.

73. Εἰς Τιμαίον, III 237, 3.

ράνη, ἀπεριόριστον χρόνον, ἀλλὰ πλήρη κύκλον κοσμικῆς ἐμπερίας, ἀποληγούσης εἰς παγκόσμιον ἀποκατάστασιν, καὶ ἀκολουθουμένης ὑπὸ ἀπεριόριστων καὶ πανομοιότυπων κοσμικῶν κύκλων: «(Ὁ χρόνος) κυκλοῦμενος μετὰ τὴν πᾶσαν ἀνέλιξιν τῆς ἐαυτοῦ δυνάμεως ἀποκαθιστάμενος οὕτω καὶ τὰς τῶν ἄλλων ἀποκοθίσησι περιόδους»⁷⁴.

Καὶ τοῦτα μὲν ἐν συντομίᾳ τὰ σχετικὰ φιλοσοφήματα τῶν Νεοπλατωνικῶν.

Εἶναι ἄξιον ἀναδείξεως ἐναυθῶς, ὅτι τὸ παλαιὸν περὶ ἐκπυρώσεως καὶ φθορᾶς τοῦ κόσμου δόγμα οὐδόλως ἀπαντᾷ ἐν τῷ συστήματι τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ. Ἄντ' αὐτοῦ τὸ τέλος καὶ ἡ ἀποκατάστασις τοῦ κόσμου διεξάγονται ἄνευ καταστροφῆς, συμφώνως πρὸς τὰς περὶ αἰωνιότητος τοῦ κόσμου ἰδέας τοῦ συστήματος. Εἶναι βεβαίως φανερά ἢ ἐκ μέρους τῆς Στοᾶς ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν ὄντων δοξασιῶν τῶν Νεοπλατωνικῶν⁷⁵. Ὅπωςδήποτε ὅμως ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως τῆς ψυχῆς ἰδέα μετὰ τὴν κάθοδον αὐτῆς καὶ δὴ καὶ κατόπιν μακροῦ χρόνου καθαρμοῦ καὶ δι' ἄλληπαλλήλων μετενσαρκώσεων, ἀποτελεῖ τὸν ἄξονα τῶν σχετικῶν δοξασιῶν τῶν Νεοπλατωνικῶν. Τὸ σωτηριολογικὸν στοιχεῖον παρ' αὐτοῖς εἶναι ἐκδηλον.

II.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως διδασκαλία ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ.

Ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἰδέα, τόσον ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς περιοδικῆς παλιγγεσεσίας τῶν ὄντων, ἢν μέχρι τοῦδε ἐμελετήσαμεν, ὅσον καὶ ἐν τῇ θεολογικῇ ἐννοίᾳ αὐτῆς, ἦτοι τῆς ἐπιστροφῆς τῶν πάντων, καὶ αὐτοῦ εἰσέτι τοῦ Σατανᾶ, εἰς τοὺς κόλπους τῆς θείας ἀγαθότητος, οὐδαμῶς ἀπαντῶσιν ἐν τε τῇ Ἰουδαϊκῇ γραμματείᾳ καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ⁷⁶.

1. Ἰουδαϊκὴ Γραμματεία

Ἐν τῇ μεταφράσει τῶν Ὁ ἢ λέξις ἀποκατάστασις οὐδόλως χρησιμοποιεῖται. Ἄντ' αὐτῆς φέρεται συχνὰ τὸ ρῆμα «ἀποκαθίστημι», ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἐκ τῆς βαβυλωνείου αἰχμαλωσίας ἀπελευθερώσεως τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ τῆς ἐπανεγκαταστάσεως αὐτῶν εἰς τὴν παλαιὰν τῶν χῶραν⁷⁷.

74. Εἰς Τίμαιον, III. 29.18. Πρβλ. αὐτ. 278. 17: «πάντα γὰρ ἀνελιττόμενα τὰ σχήματα τοῦ παντός... ἀεὶ δὲ τὰ αὐτὰ σχήματα πάλιν καὶ πάλιν»

75. Dodds, μν. ἔργ., σ. 302.

76. Bartmann B. Lehrbuch der Dogmatik, dritte Aufl., zweit. Band, Fr. im. Br. σ. 480.

77. Πρβλ. Ἰερ. 15, 18: «ἐὰν ἐπιστρέψῃς καὶ ἀποκαταστήσω σε», 16, 15: «ἀποκαταστήσω αὐτοὺς εἰς τὴν γῆν αὐτῶν», 23, 8, 24, 6, Ἐζ. 16, 55.

Ἐν τῇ αὐτῇ ἐννοίᾳ τῆς ἐπιστροφῆς χρησιμοποιοεῖ τὴν λέξιν ἀποκατάστασις» β, τε Ἀριστέας⁷⁸ καὶ ὁ Ἰώσηπος⁷⁹, ἐνῶ παρὰ Φίλωνι, πρὸς τῇ ἀνωτέρω ἐννοίᾳ, γίνεται λόγος καὶ περὶ τῆς τελείας ἀποκαταστάσεως τῆς ψυχῆς ἐν τῇ τετάρτῃ ἐβδομάδι τοῦ βίου⁸⁰.

Τὸ δόγμα τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας περὶ ἐκπυρώσεων καὶ περιοδικῆς ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων, ὡς ἐδίδαξε κυρίως ἡ Στοά, οὐδαμῶς ἀπαντᾷ ἐν τῇ Ἰουδαϊκῇ ἐν γένει γραμματείᾳ⁸¹.

Ἡ εὐρυτέρα βεβαίως ἔννοια τῆς ἀποκαταστάσεως ὑπάρχει, πλὴν οὕτη φέρει καὶ ἀρχὰς μὲν ἐθνικοπολιτικὸν καὶ μεσσιανικὸν χαρακτήρα, ἀργότερον δὲ ἐσχατολογικόν. Αἱ προσδοκίαι περὶ τῆς ἀποκαλύψεως τῆς θείας βασιλείας, ἡ ἀπελευθέρωσις καὶ ἡ κάθαρσις τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ, ἡ κοσμοκρατορία τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ἔθνους, ἡ βασιλικὴ ἐξουσία τοῦ Μεσσίου καὶ ἡ ἐπισυναγωγή τῶν διεσκορπισμένων Ἰουδαίων, ἡ αἴγλη τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ τὸ φοβερόν τῆς ἀγίας γῆς, τὰ ἀγαθὰ πάντα μιᾶς ἐξωτερικῆς εὐδαιμονίας ἐν τῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίᾳ, πάντα ταῦτα μαρτυροῦσι περὶ τῶν ἐθνικοπολιτικῶν ἐν τῇ περιόδῳ τοῦ Μεσσίου προσδοκιῶν καὶ ὀνείρων τόσον τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῆς Π. Διαθήκης ὅσον καὶ τοῦ μεταγενεστέρου ἑλληνιστικῆς τοιοῦτου⁸². Οἱ Ἰουδαῖοι προσέμενον τὸν Μεσσίον, ἵνα καταστήσῃ αὐτοὺς κράτος ἰσχυρὸν καὶ ἔθνοςμέγα, ἐν ἐπιγείῳ αἴγλῃ καὶ λαμπρότητι.

Ἀφ' ἑτέρου ὅμως, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, αἱ προσδοκίαι τῶν Ἰουδαίων λαμβάνουσι βαθμηδὸν χαρακτήρα ἐσχατολογικόν. Οὕτως ἐν τῇ ραββινικῇ καὶ ἀποκαλυπτικῇ θεολογίᾳ ἀρχίζει νὰ διαμορφοῦται ἡ περὶ μέλλοντος αἰῶνος διδασκαλία ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὸν παρόντα αἰῶνα, μὲ ἐνδιάμεσον μεταξὺ τούτων περίερον τὴν ἐποχὴν τοῦ Μεσσίου. Γίνεται λόγος ὡσαύτως περὶ ἀναστάσεως ἐκ τῶν νεκρῶν καὶ κρίσεως τοῦ κόσμου, αἵτινες, ἀρχόμενοι μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μεσσίου, θὰ χρησιμεύσωσιν ὡς προοίμιον τοῦ μέλλοντος αἰῶνος (olam)⁸³. "Οἱ οἱ ἄνθρωποι θὰ παραστῶσι πρὸ τοῦ θείου κριτηρίου, ὁ δὲ θάνατος καὶ ὁ Σατανᾶς θὰ ὑπερνηκηθῶσι. Τοιοῦτοτρόπως διαμορφοῦνται βαθμηδὸν αἱ νέαι προσδοκίαι περὶ οὐρανοῦ σωτῆρος καὶ οὐρανίας Ἱερουσαλήμ, περὶ τοῦ οὐρανοῦ καὶ Ἄδου, περὶ αἰωνίας μακαριότητος καὶ καταδίκης. Δημιουργεῖται ἡ προσδοκία ἐνὸς νέου κόσμου, ὅστις τοσοῦτον διαφέρει τοῦ παρόντος ἐπιγείου. Ἡ νέα αὕτη ἐσχατολογία, ἀντὶ τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ, ἔχει τῶρα περιεχόμενόν της τρία τινά: τὸν ὑλικὸν κόσμον, τὴν ἀνθρωπό-

78. Ἐπιστ. 123.

79. Ἰουδ. Ἀρχαιολ., 11, 63, 11.3.8: «Καὶ πάντα ἔσα Κύρος πρὸ αὐτοῦ ἐβουλήθη περὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων ἀποκαταστάσεως, ταῦτα καὶ Δαρεῖος διέτρεξε».

80. Quis Rerum Divin. Heres sit, 293.

81. Lenz, ἀποκατάστασις, ἐν Reallex. für Ant. und Christentum, τ. Α σ. 512.

82. Πρβλ. Voltz P a u l, Die Eschatologie der jüdischen Gemeinde, Tübingen, 1934, σελ. 63.

83. "Ορα μαρτυρίας παρὰ Voltz, ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 71 κ.έ.

τητα καὶ τὰ ἐπὶ μέρος ἀτομα. Εἰς τὸ ἐθνικομεσσιανικὸν ἐνδιαφέρον τῆς παλαιᾶς προφητείας προστίθεται, ἐν τῇ νέᾳ ἀποκαλυπτικῇ ἐσχατολογία, τὸ κοσμικὸν στοιχείον. Ἐκ τοῦ μεσσιανισμοῦ τοῦ παλαιότερου Ἰσραὴλ γεννᾶται νέα τις κοσμοθεωρία, ἥτις ἐκλαμβάνει τὴν πορείαν καὶ ἐξέλιξιν τοῦ κόσμου ὡς τι μέγας καὶ ἐνιαῖον δρᾶμα⁸⁴.

Σημειωτέον βεβαίως ὅτι ἡ περὶ αἰώνων ἰδέα αὕτη τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ Ἰουδαϊσμοῦ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν περὶ «αἰώνων» θεωρίαν τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου, ἥς τὴν κυριωτέραν μορφήν, ἕτοι τὰς περὶ φθορᾶς καὶ γενέσεως τοῦ κόσμου θεωρίας, διέδωκεν ἡ Στοά⁸⁵. Χαρακτηριστικὸν τῆς περὶ δύο αἰώνων θεωρίας τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τυγχάνει ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ ὀξεῖα ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν δύο τούτων αἰώνων, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ αἰώνιον τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἐν τῷ ὁποίῳ θὰ γίνῃ ὀξὺς διαχωρισμὸς τῶν λευτρωμένων ἐκ τῶν καταδεδικασμένων.

2. Καινὴ Διαθήκη

Ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως ἰδέα φέρεται χαρακτηῖρα κατ' ἐξοχὴν ἐσχατολογικόν, χρησιμοποιοιμένη ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἐπὶ τῷ τέλει τῶν αἰώνων ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἀνακαινίσεως τοῦ ὕλικου τούτου κόσμου⁸⁶ καὶ τῆς πληρώσεως τῆς θείας βασιλείας, ἐνθα ὁ θεὸς ἔσται τὰ πάντα τοῖς πᾶσιν.

Ἡ φράσις «ἀποκατάστασις πάντων» ἀπαντᾷ ἀπαξ μόνον ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ, ἐν τῷ κλασικῷ χωρίῳ τῶν Πράξεων, 3, 20-21:

«Ὅπως ἂν ἔλθωσιν καιροὶ ἀναψύξεως ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου καὶ ἀποστείλῃ τὸν προκεχειρισμένον ὑμῖν Χριστὸν Ἰησοῦν ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δεῖξασθαι ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως πάντων ὧν ἐλάλησεν ὁ Θεὸς διὰ στόματος τῶν ἁγίων ἀπ' αἰῶνος αὐτοῦ προφητῶν».

Ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἀνωτέρου χωρίου τῶν Πράξεων παρουσιάζει ἀοκετὰς δυσχερείας, τῶν ἐρμηνευτῶν διαφωνούντων μεταξὺ των, ὡς πρὸς τὴν ἐννοίαν τῆς ἐν αὐτῷ ἀναφερομένης ἀποκαταστάσεως. Οὕτω, θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἐκλάβῃ τὴν ἀποκατάστασιν ἐν ἐννοίᾳ ἐσχατολογικῇ, ὡς δηλοῦσαν τὴν μεγάλην ἡμέραν τοῦ Κυρίου, τοσοῦτω μᾶλλον καθ' ὅσον προηγεῖται ἡ τοῦ Πέτρου πρὸς τὸν λαὸν παραίνεσις εἰς μετάνοιαν, ἐν τῇ προοπτικῇ μάλιστα τῆς ἐλεύσεως καιρῶν πνευματικῆς ἀναψύξεως, ἐν τῇ δευτέρᾳ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου, ὅτε θὰ γίνῃ

84. B o u s s e t W., Die Religion des Judent., im spathell. Zeitalter, σ. 501-502

85. Κατὰ τὸν Bousset, ἐνθ. ἀν. 502 κ.έ., ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν νέων ἐσχατολογικῶν προσδοκιῶν τοῦ ἑλληνιστικοῦ Ἰουδαϊσμοῦ πιθανῶς νὰ ἐπέδρασαν ἡ Βαβυλώνειος καὶ Ἰραδικὴ θρησκεία, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἰδέαν μεγάλων κοσμικῶν περιόδων ἴσως χρονικῆς διάρκειας, ἐν ἐξαρτῆσει μάλιστα ἀπὸ ἀστρικοῦς ὑπολογισμοῦς.

86. L u d w i g O t t, Grundriss der Katholischen Dogmatik, Freib. 1952, σ. 551 — F. H u n e r m a n n, Apokatastasis, ἐν Lexikon für Theologie und Kirche, Fr. im Br., 1930, σ. 542 543.

ἡ ἀνανέωσις τοῦ ὕλικου κόσμου καὶ ἡ ὀριστικὴ πραγματοποίησις τῶν ὅσων ἐπηγγέιλαιτο ὁ Θεὸς διὰ στόματος τῶν ἀγίων αὐτοῦ προφητῶν⁸⁷.

Ἄφ' ἐτέρου ὅμως ἡ θρησκευολογικὴ προσέγγισις τοῦ χωρίου, ἀναγινώσκουσα ὡς σύνολον τὴν φράσιν «ἀποκατάστασις πάντων», ἐρμηνεύει ταύτην ὡς καθολικὴν ἐπαναφορὰν τῶν πάντων εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν κατάστασιν, ὡς ταύτην ἠθέλησεν ὁ θεός, διετάραξεν ὅμως ἡ ἁμαρτία⁸⁸.

Ἔτι βεβαίως ἡ τελευταία αὕτη ἐκδοχὴ, συγκρουομένη πρὸς τὸ ὄλον πνεῦμα τῆς Γραφῆς, τυγχάνει ἀπαράδεκτος, θὰ ἴδωμεν ἐν συνεχείᾳ.

Οἱ θιασῶται τῆς περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἰδέας, παρὰ τὰς ποικίλους παρ' ἐνὶ ἐκάστῳ παραλλαγὰς, συμφωνοῦσι γενικῶς ἐπὶ τοῦ αἰτήματος τῆς καθολικῆς σωτηρίας τῆς ἀνθρωπότητος, στηρίζουσι δὲ τὴν ἀποψίν των ταύτην ἐπὶ τῶν κάτωθι ἐπιχειρημάτων:

Ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἰδέα συμβιβάζεται:

1. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ Θεοῦ. Τοῦτον βλέπουσιν ἐν τῷ ἀνωτέρῳ χωρίῳ τῶν Πράξεων, ἐνθα τὴν ἀποκατάστασιν νοοῦσιν ὡς ἐπαναφορὰν εἰς τὴν ἀρχαίαν κατάστασιν, ἀπαξ ἀπολεσθεῖσαν. Τὸ τέλος πρέπει νὰ ὁμοιάζῃ πρὸς τὴν ἀρχήν⁸⁹.
2. Πρὸς τὸ σωτήριον ἔργον τοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ ἡ ἀποκατάστασις ἐπιτελεῖται: Ρωμ. 5.18: «Ἄρα οὖν ὡς δι' ἐνὸς παρραπτώματος εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς κατάκριμα, οὕτως καὶ δι' ἐνὸς δικαιοῦματος εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς δικαίωσιν ζωῆς»⁹⁰.
3. Πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν τῆς τελειωτικῆς ἐν Χριστῷ ἀπολυτρώσεως. Ἡ ἀποκατάστασις πληροῦται διὰ τῆς θείας ἐνοικήσεως ἐν ἐκάστῃ ἀνθρωπίνῃ ζωῇ: 1. Κορινθ. 15.23-28: «Ἐκαστος δὲ ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι· ἀπαρχὴ Χριστός, ἔπειτα οἱ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, εἶτα τὸ τέλος, ὅταν παραδιδῶ «τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, ὅταν κατοργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν. δεῖ «γὰρ αὐτὸν βασιλεῦειν ἄχρις οὗ ᾗ πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ.» ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος».

87. Πρβλ. Mehat Apocatastase, ἐν Vigiliae Christianae, τόμ. IX σ. 209 — Oswald J. H., Eschatologie, Paderborn 187, σ. 64-65 — J. Kostlin, Apokatastasis, ἐν Realencyklopädie für Protestantische Theologie und kirche, erst. Band, Leipz. 1896, σελ. 616.

88. Οὕτως οἱ Bonnet, Preuschen, Loisy, παρὰ Mehat, ἐνθ. ἄνωτ., σ.208.

89. Τὸ τελευταῖον τοῦτο, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἀποτελεῖ καὶ τὴν ἀφετηρίαν τῶν Ὀριγενείων περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων δοξασιῶν.

90. Πρβλ. καὶ Ἑβρ. 2.9: «τὸν δὲ βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἡλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον, ὅπως χάριτι Θεοῦ ὑπὲρ παντὸς γεύσῃται θανάτου».

«πάντα γὰρ ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ». ὅταν δὲ εἶπη ὅτι πάντα ὑποτέτακται, δῆλον ὅτι ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος αὐτῷ τὰ πάντα. ὅταν «δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ υἱὸς ὑποταγήσεται αὐτῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ἢ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν⁹¹.»

Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ εἰς τὸν πρῶτον διίσχυρισμόν, πρὸς τοὺς ἤδη λεχθεῖσι, σημειωτέον ὅτι ἡ ἀποκατάστασις δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν καθολικὴν ἐπιστροφὴν τῶν πάντων ἐν τῷ θεῷ, ὡς θέλουσιν οἱ ἀνωτέρω ἐρμηνευταί, ἀλλ' εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν προφητικῶν ῥήσεων⁹², καὶ δὴ καὶ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ ἀποκατάστασιν τοῦ σώματος τῶν πιστευόντων. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει κατ' ἀνάγκην καὶ καθολικὴν ἀποκατάστασιν, ἥτοι ἐπιστροφὴν τῶν πονηρῶν πνευμάτων καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν ἐν γένει εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Θεοῦ. Πλὴν τούτου, ἡ ἀναφορικὴ ἀντωνυμία «ῶν», συνδεομένη πρὸς τὴν λέξιν «πάντων», δύναται νὰ σημαίη καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς φύσεως, ἥτοι τὴν ἀνακαινίσιν τοῦ κόσμου, οὐτινος ἡ φυσικὴ τάξις διαταράχθη ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Κυρίου, ἀρθέντος τοῦ φυσικοῦ κακοῦ, ὑφ' ᾧ στενάζει ὁ ὕλικός κόσμος, καὶ κριθείσης τῆς ἁμαρτίας (τοῦ ἡθικοῦ κακοῦ,) ἡ τε φύσις ἀποκαθίσταται ἐν τῇ φυσικῇ αὐτῆς τάξει, καὶ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ αἰωνίᾳ τοῦ Θεοῦ βσιλείᾳ.

Ἐν σχέσει πρὸς τὸν δεύτερον διίσχυρισμόν, τὸ παρατιθέμενον χωρίον Ρωμ. 5,18, καθὼς καὶ πάντα τὰ συναφῆ χωρία, δὲν σημαίνουσιν ἀναγκαίως τὴν καθολικὴν σωτηρίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλ' ἐξαιροῦσι τὴν καθολικὴν

91. Τὴν γνώμην των ταύτην στηρίζουσι περαιτέρω καὶ διὰ σειρᾶς ἄλλων γραφικῶν χωρίων: Ἰωάν. 6.37 39: «Πᾶν ὃ δίδωσίν μοι ὁ Πατήρ πρὸς ἐμέ ἔξει... τοῦτο δὲ ἐστὶν τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, ἵνα πᾶν ὃ δέδωκέ μοι μὴ ἀπολέσῃ ἐξ αὐτοῦ ἀλλ' ἀναστήσῃ αὐτὸ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ», 12,32: «ἐκἀγὼ ἐὰν ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς πάντας ἐλκύσω πρὸς ἐμαυτὸν», 1 Κορ. 15 22: «ὡσπερ γὰρ ἐν τῷ Ἀδάμ πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕτως καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται.» 2 Κορ. 5,19: «... ὡς ὅτι θεὸς ἦν ἐν Χριστῷ κόσμον καταλλάσσων ἐαυτῷ...» Ἐφεσ. 1 10: «ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τὰ ἐπὶ τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς», 1 Τιμ. 2,3.4.5: «τοῦτο καλὸν καὶ ἀποδεκτὸν ἐνώπιον τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ, ὅς πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν, εἰς γὰρ Θεός... ὁ δὸς ἑαυτὸν ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων, τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίους», Τίτ. 2,11: «Ἐπεφάνη γὰρ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις...», 2 Πέτρου 3,9: «οὐ βραδύνει Κύριος τῆς ἐπαγγελίας..., ἀλλὰ μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς, μὴ βουλόμενος τινας ἀπολέσθαι ἀλλὰ πάντας εἰς μετάνοιαν χωρῆσαι, 1 Ἰωάν. 22: «καὶ αὐτός ἐλασμός ἐστιν περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον ἀλλὰ καὶ περὶ ὄλου τοῦ κόσμου», Ἀποκ. 20,14: «καὶ ὁ θάνατος καὶ ὁ Ἄδης ἐβλήθησαν εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός». Πρβλ. Odgers G. Ed., Universalism, ἐν Encyclopaedia of Religion and Ethics, by J. Hastings, New York 1934, σελ. 530.

92. Emil Brunner, Die christliche Lehre von Gott, Dogmatik, Band 1, Zürich 1946, σ. 379 380—J. Schwane, Dogmengeschichte der vornicänischen Zeit, erst. Babd, zweit. Aufl., Fr. im Br., 1892. σ. 375.

κ ό τ η τ α τοῦ ἔργου τοῦ Σωτῆρος, ὡς καθολικοῦ δευτέρου Ἀδάμ, ὡς δευτέρου γενάρχου, καί δὴ καί ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὸν πρῶτον. Καί θέλει μὲν ὁ Θεὸς τοὺς πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι, πλὴν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς Γραφῆς, οὐχὶ οἱ πάντες σώζονται, καίπερ ἔχοντες τὴν πρὸς σωτηρίαν δυνατότητα δυνάμει τοῦ σωτηρίου ἔργου τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ μόνοι οἱ θέλοντες σωθῆναι καί συνεργαζόμενοι πρὸς τοῦτο μετὰ τοῦ Θεοῦ.

Τέλος καί ὁ τρίτος διῶχουρισμὸς κατ' οὐδένα τρόπον δικαιολογεῖ τὴν περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἰδέαν. «Ὅτι ὁ Χριστὸς θὰ ὑποταγῇ εἰς τὸν Πατέρα αὐτοῦ, τοῦτο σημαίνει τὸ πέρασ πλεόν τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ τοῦ ἀξιώματος. Ἡ ἀνθρωπότης τοῦ Χριστοῦ θὰ εἶναι ἐφεξῆς ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ λευτρωμένου σώματος τῶν ἁγίων εἰς αἰώνιον ὕμνον τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Ὁ θεὸς Πατὴρ θὰ εἶναι τὰ πάντα τοῖς πᾶσιν, καθ' ὅσον θὰ κατέχη πλεόν ἀπολύτως, ἀνευ τῆς μεσιτείας τοῦ Χριστοῦ, τὴν κυριαρχίαν τοῦ σύμπαντος. Πρὸς τούτοις ὅμως δυνάμεθα νὰ ἐνοήσωμεν καί ὀρθοδόξως τὴν τῶν πάντων ἀποκατάστασιν. Ὁ Θεὸς δύναται κάλλιστα νὰ εἶναι καί ἐν τοῖς κεκολασμένοις καί ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ Σαταῖᾳ, πλὴν ὅμως ἀρνητικῶς, καθ' ὅσον οὗτοι θὰ ὑπέκωσιν ἀνοικειοθελῶς τῇ πανσθενουργῷ τοῦ Θεοῦ δυνάμει, τοῦθ' ὅπερ θὰ συντελεῖν ἐπὶ μᾶλλον εἰς τὴν ἔξαρσιν τῆς θείας δόξης καί δυνάμεως.»

Ἄλλ' ἂν ἀπομένῃ ποιά τις ἀμφιβολία, ταύτην αἴρουν τὰ ποικίλα τῆς Γραφῆς χωρία, ἐνθα γίνεται λόγος περὶ αἰωνίου πυρὸς ἡτοιμασμένου τῷ διαβόλῳ καί τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ (Ματθ. 25. 41), περὶ γεέννης, ὅπου ὁ σκόληξ οὐ τελευτᾷ καί τὸ πῦρ οὐ σβέννυται (Μάρκ. 9 48), περὶ πολλῶν μὲν κλητῶν, ὀλίγων ὅμως ἐκλεκτῶν (Ματθ. 22,14, Λουκᾶ 12 23 κ.έ), περὶ ἀμαρτίας μὴ δυναμένης συγχωρηθῆναι οὔτε ἐν τῷ νῦν αἰῶνι οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι (Ματθ. 12 32), περὶ ἀνθρώπου, ὅστις θὰ ᾔτο καλὸν νὰ μὴ ἐγεννᾷτο διόλου (Μάρκ. 14²¹), καί γενικῶς τὰ χωρία ἐκεῖνα, ἐνθα γίνεται λόγος περὶ τῆς ἐπὶ τῷ τέλει τοῦ κόσμου καθολικῆς κρίσεως τῆς ἀνθρωπότητος, περὶ ζωῆς αἰωνίου, ἀλλὰ καί περὶ κολάσεως (Ματθ. 25 30-46).

Ἄλλὰ καί παρ' αὐτῷ τῷ Παύλῳ, ἐνθα ἐξαίρεται κατ' ἐξοχήν ἡ καθολικότης τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ, δὲν ἠλλείπουσι χωρία ἀποκλείοντα τὴν περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἰδέαν. Οὕτως ἐν Ρωμ. 8. 29 ἐξαίρεται ἡ θεία ἐκλογή ἐν σχέσει πρὸς τοὺς σωζομένους: «οὓς πρόέγνω, καί προώρισεν συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ», 9,11: «ἵνα ἡ κατ' ἐκλογήν πρόθεσις τοῦ Θεοῦ μένη, οὐκ ἐξ ἔργων ἀλλ' ἐκ τοῦ καλοῦντος...» Ἐφ. 14: «καθὼς ἐξελέξατο ἡμᾶς πρὸ καταβολῆς κόσμου». Ὡσαύτως ὁ θεῖος Ἀπόστολος ὁμιλεῖ περὶ διπλῆς κρίσεως τῶν ἀνθρώπων Ρωμ. 1,4 κ.έ.: «Τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν καί τιμὴν καί ἀφθαρσίαν ζητοῦσιν ζῶντι αἰώνιον τοῖς δὲ ἐξ ἐριθείας καί ἀπειθοῦσι μὲν τῇ ἀληθείᾳ πειθόμενοι δὲ τῇ ἀδικίᾳ, ὀργὴ καί θυμὸς...» 2 Κορ. 5 10: «τοὺς γὰρ πάντας ἡμᾶς φανερωθῆναι δεῖ ἐμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομισθῆται ἕκαστος

τὰ διὰ τοῦ σώματος πρὸς ἃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν εἴτε φαῦλον», μάλιστα δὲ περὶ αἰωνίου ὀλέθρου καὶ καταδίκης τῶν ἀσεβῶν ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ (2 Θεσσαλ. 1,9-10) κ.λ.

Ἐξ ὧσων ἀνωτέρω ἐλέχθησαν, οὐδεμία ἀμφιβολία παραμένει ὅτι ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς Κ. Διαθήκης οὐδεμίαν θέσιν δύναται νὰ ἔχη ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἰδέα. Περὶ ἀποκαταστάσεως βεβαίως γίνεται λόγος, ταύτην ὅμως δέον ὅπως ἐρμηνεύσωμεν συμφώνως πρὸς τὸ καθόλου πνεῦμα τῆς Γραφῆς. Ὡς ἤδη εἴπομεν, δυνάμεθα καὶ ὀρθοδόξως νὰ δεχθῶμεν τὴν περὶ ἀποκαταστάσεως ἰδέαν, πλὴν ἐν τῇ ἐσχατολογικῇ αὐτῆς ἐννοίᾳ, ὡς τινος ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων, τῆς τε ὕλικῆς φύσεως καὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ⁹³, ἐν ἧ ὁ Θεὸς ἔσται τὰ πάντα τοῖς πᾶσιν, ἀρνητικῶς δὲ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀντιθέῳ δυνάμει. Οἴκοθεν φανερὸν ὅτι αἱ περὶ φθορᾶς καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ κόσμου ἰδέαι τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ὡς ἐπίσης καὶ αἱ περὶ αἰώνων θεωρίαι τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου, εἶναι τελείως ξένοι τοῦ πνεύματος τῆς Κ. Διαθήκης. Ἡ Κ. Διαθήκη μίαν μόνον φθορὰν τοῦ κόσμου καὶ ἀνακαινίσαι διδάσκει (2 Πέτρ. 3,10), τὴν ἐπὶ τῷ τέλει τῶν αἰώνων. Ὁ δεῦτερος αἰὼν, ὁ μετὰ τὴν κρίσιν ἀρχόμενος, εἶναι αἰὼν ἀτελεύτητος καὶ αἰώνιος. Περιδικὴ φθορὰ καὶ ἀποκατάστασις τοῦ κόσμου, ὡς ἐδίδαξεν ἡ Στοά, εἶναι τελείως ἀνήκουστα παρὰ τῇ Γραφῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως διδασκαλία τῶν Γνωστικῶν.

Περὶ ἀποκαταστάσεως ὁμιλοῦσι καὶ οἱ Γνωστικοί. Ἐν τῇ μυθοπλαστούσῃ θεολογίᾳ αὐτῶν ἐνυπάρχει ἡ ἰδέα τῆς πτώσεως καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως, στοιχεῖα ἃτινα ἐξῆρεν ἰδιαζόντως ὁ Ὀριγένης, καὶ ὧν ἀσφαλῶς ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν⁹⁴, παρὰ τὴν γνωστὴν πολεμικὴν του ἐναντίον τοῦ γνωστικισμοῦ γενικῶς.

Καὶ πρῶτον μὲν οἱ Βαλεντινιανοὶ γνωστικοὶ γνωρίζουσι τὴν ἀστρονομικὴν ἐννοίαν τῆς ἀποκαταστάσεως, ὡς μαρτυρεῖ περὶ τούτων ὁ Εἰρηναῖος⁹⁵, ὁμιλοῦσι δὲ γενικῶς καὶ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν ὄλων⁹⁶.

Εἰδικώτερον τὴν ἀποκατάστασιν ἐκλαμβάνουσιν ἐν ἐννοίᾳ σωτηριο-

93. Meyers Lexikon, Apokatastasis, erst. Band, Leipz. 1924.

94. Mehat, Apokatastase, Vig. Christ., t. IX, σ. 199.—Harnack, Lehrbuch der Dogmengeschichte, erst. Band, Tüb. 1909, σ. 693.

95. «Καὶ τὸν ἥλιον δὲ ἐν δεκαδύο μῆσι περιεχόμενον καὶ τερματίζοντα τὴν κυκλικὴν αὐτοῦ ἀποκατάστασιν...» (Εἰρην., κατὰ Αἰρέσ. 1.17,1, P.M. Gr. 7/1, σ. 640).

96. «Τότε δὲ καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ὄλων ἔφη (Μάρκος) γενέσθαι, ὅταν τὰ πάντα κατελθόντα εἰς τὸ ἔν γραμμα, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐκφώνησιν ἤχησῃ» (Εἰρ. κατὰ Αἰρ. 1.14.1, P.M. Gr. 7/1, σ. 597).

λογικῇ⁹⁷, ὡς βλέπομεν κυρίως ἐν τῷ μύθῳ τῆς Σοφίας⁹⁸. Αὐτῇ, ἐξ ἐπάρσεως, ἐπιθυμήσασα νὰ πλησιάζῃ τὸν ἀρχαῖον Πατέρα καὶ νὰ περιπτυχθῇ τὸ ἀπειρον αὐτοῦ μέγεθος, ἐξώσθη τοῦ Πληρώματος. Ἐν τῇ προσπάθειά τῆς δὲ ταύτῃ ἀσφαλῶς θὰ κατεστρέφετο, ἐὰν δὲν ἐπέιθετο ὑπὸ τοῦ Ὁρου, ὅτι ὁ ὕψιστος Θεὸς τυγχάνει πάντῃ ἀκατάληπτος. Μετανοήσασα ἡ Σοφία ἐπέστρεψε πάλιν πρὸς τὸν Πατέρα, ὅστις καὶ ὤρισεν ὅπως καθαρῶς αὐτῇ καὶ παρηγορηθῇ ὑπὸ τοῦ Ὁρου, ἀποκατασταθῇ δὲ εἰς τὴν προτέραν αὐτῆς ἐν τῷ Πληρώματι θέσιν, ἀπαξ καὶ ἀπεχωρίσθη τῆς «ἐνθυμήσεως» καὶ τοῦ ἐπιγενομένου πάθους⁹⁹.

Παρὰ δὲ τῷ Βασιλείδῃ ἡ ἀποκατάστασις νοεῖται ὡς τις φυλοκρίνησις τῶν συγκεχυμένων θεῶν στοιχείων καὶ ἐν καιρῷ ἐπιστροφή τούτων εἰς τὴν οἰκείαν αὐτοῖς κατάστασιν. Περὶ τῶν δοξασιῶν τοῦ Βασιλείδου μᾶς ὁμιλεῖ ὁ Ἰππόλυτος εἰς τὰ φιλοσοφούμενα αὐτοῦ¹⁰⁰. Ἡ θεότης κατὰ τὴν Βασιλείδην χαρακτηρίζεται ὡς «οὐκ ὢν Θεός». Ἐπ' αὐτοῦ ἐδημιουργήθη τὸ σπέρμα τοῦ παντός, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπῆρχε τριττὴ τις υἰότης. Ἐκ τούτων ἡ μὲν πρώτη, ἡ τοῦ οὐκ ὄντος Θεοῦ υἰότης, ἀπέπτη εὐθὺς ἀμέσως πρὸς τὸν Πατέρα αὐτῆς. Ὁμοίως ἀπέπτη καὶ ἡ δευτέρα, δεηθεῖσα ὅμως, καθὼς ὁ παχυλοτέρα υἰότης, τῶν πτερυγῶν τοῦ ἁγ. Πνεύματος, ὅπερ πάλιν, ὡς μεθόριον Πνεῦμα, παρέμεινε πλησίον τοῦ βασιλείου τοῦ Θεοῦ. Ἡ τρίτη τέλος υἰότης παρέμεινε εἰς τοὺς οἴκους τοῦ σπέρματος τῶν ὄλων. Ἐκ τούτου ἀπέρρευσε κατ' ἀρχὰς μὲν ὁ μέγας Ἄρχων, ὅστις ἔτεκεν υἰὸν (Ὁγδοάς), εἶτα δὲ δευτερός τις Ἄρχων, ὅστις ὁμοίως ἔτεκεν υἰὸν (Ἑβδομάς). Ἐπειδὴ δὲ ἔπρεπε καὶ ἡ τρίτη υἰότης νὰ ἀποκατασταθῇ παρὰ τῷ Θεῷ, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον τὸ εὐαγγέλιον, καὶ δὴ καὶ μετὰ τὴν παρέλευσιν τῆς περιόδου τοῦ μεγάλου Ἄρχοντος, ὅστις ἐνόμιζεν ἑαυτὸν ὡς τὸν μόνον Θεόν, ὡς καὶ τοῦ δευτέρου Ἄρχοντος, τοῦ Θεοῦ τοῦ νόμου καὶ τῶν Προφητῶν. Τοῦτο συνέβη, καθ' ὅσον ὁ υἱὸς τοῦ μεγάλου Ἄρχοντος, κατανοήσας, τῇ ἐμπνεύσει τοῦ μεθορίου Πνεύματος, τὴν ἔννοιαν τῆς μακαρίας υἰότητος, ἀπεκάλυψε ταύτην εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν μέγαν Ἄρχοντα, ὅστις μετενόησε διὰ τὴν ἁμαρτίαν, ἣν διέπραξεν, ἐκλαβὼν ἑαυτὸν ὡς τὸν τοῦ παντός Θεόν, ὁμοίως δ' ἀπεκάλυψε καὶ εἰς τὸν υἱὸν τοῦ δευτέρου Ἄρχοντος, ὅστις πάλιν διεφώτισεν ἐπὶ τούτου τὸν ἴδιον αὐτοῦ

97. Ὅτως ὁ Ἡρακλέων, παρ' Ὁριγένει, ὑπόμν. εἰς Ἰωάννην, 13,46.

98. Überwegs, Grundriss der Geschichte der Philosophie, zw. Teil, σ. 37.

99. Πρβλ. Εἰρήν. κατὰ Αἰρ., I.2.4., P.M.Gr. 7/1, σ. 460: «Διὰ δὲ τοῦ Ὁρου τούτου φασὶ κεκαθάρθαι καὶ ἐστηρίχθαι τὴν Σοφίαν, καὶ ἀποκατασταθῆναι τῇ συζυγίᾳ. Χωρισθείσης γὰρ τῆς ἐνθυμήσεως ἀπ' αὐτῆς, σὺν τῷ ἐπιγενομένῳ πάθει, αὐτὴν μὲν ἐντὸς Πληρώματος εἶναι», αὐτόθι I.2.5. P.M.Gr. 7/1 σ. 461: «Μετὰ δὲ τὸ ἀφορισθῆναι ταύτην ἐκτὸς τοῦ Πληρώματος τῶν Αἰώνων, τὴν τε μητέρα αὐτῆς ἀποκατασταθῆναι τῇ ἰδίᾳ συζυγίᾳ...» Πρβλ. καὶ I.8.4., P.M.Gr. 7/1, σ. 529.

100. Πρβλ. Leonard Atzberger, Geschichte der christlichen Eschatologie innerhalb der vornicänischen Zeit, Fr. im Br., 1896, σ. 197.

Πατέρα. Ἐκ τῆς Ἑβδομάδος κατῆλθε τὸ φῶς ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τῆς Μαρίας. Οὗτος ἔδει νὰ χρηματίσῃ ἡ ἀπαρχὴ τῆς φυλοκρινήσεως τῶν συγχευμένων στοιχείων, μάλιστα δὲ διὰ τοῦ πάθους αὐτοῦ. Ἀποκατασταθείσης, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, καὶ τῆς τρίτης υἰότητος παρὰ τῆ μακαρία υἰότητι, ἔπρεπε καὶ ἡ τοῦ Ἰησοῦ υἰότης ὡσαύτως νὰ ἀνέλθῃ πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τῆς καθάρσεως. Μετὰ τὴν ἄνοδον τοῦ Ἰησοῦ, ὅτε ὁ παρῶν κόσμος περατοῦται, ὁ Θεὸς θὰ ἐπιρρίψῃ εἰς σύμπαντα τὸν κόσμον τὴν μεγάλην ἄγνοιαν, οὕτως ὥστε τὰ πάντα νὰ παραμένωσιν ἐφεξῆς ἐν τοῖς οἰκείοις αὐτῶν ὀρίοις, οὐδὲν δὲ νὰ προσπαθῇ νὰ ὑπερβῇ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φύσιν. Ἡ ἄγνοια αὕτη θὰ χαρίσῃ ὡσαύτως εἰρήνην καὶ εἰς τοὺς ἄρχοντας τῆς Ἑβδομάδος καὶ Ὀγδοάδος, μεθ' ὃ θὰ συντελεσθῇ ἡ μεγάλη ἀποκατάστασις τῶν πάντων¹⁰¹.

Εἰς ἀμφοτέρα τὰ μυθεύματα ταῦτα τῶν Γνωστικῶν βασικὴ ἰδέα τυγχάνει ἡ ἀπολύτρωσις, ἥτις ἡ ἐπιστροφή τῶν θείων στοιχείων εἰς τὴν οἰκείαν αὐτῶν θέσιν, ὅτε ἡ τάξις, ἡ εἰρήνη καὶ ἡ ἁρμονία, θὰ βασιλεύσωσιν εἰς τοὺς οὐράνιους κόσμους. Τοῦτο θὰ ἀποτελέσῃ, ὡς ἐλέχθη, καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχεγόνου τάξεως τῶν πραγμάτων¹⁰².

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Γ'. Ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων διδασκαλία ἐν τῇ γραμματείᾳ τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Ἡ ἀποκατάστασις παρὰ τῷ Κλήμεντι Ἀλεξανδρεῖ.

Οὐδὲν θετικὸν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ἐν σχέσει πρὸς τὰς περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἰδέας τοῦ ἱεροῦ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως.

Ὁ ἱερός Πατὴρ χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρον «ἀποκατάστασις», ἄλλοιμεν ἐν ἐννοίᾳ ἠθικῇ, πρὸς δήλωσιν τῆς ἠθικῆς βελτιώσεως τῆς προσκτωμένης διὰ τῆς μετάνοιας καὶ τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ¹⁰³, ἄλλοτε δὲ ἐν ἐννοίᾳ ἐσχατολογικῇ¹⁰⁴, πλὴν ἄνευ παραθέσεως γραφικῶν μαρτυριῶν, τοῦθ' ὅπερ καθιστᾷ ἔτι

101. Πρβλ. Ἱππολύτου φιλοσοφούμενα ἢ κατὰ πασῶν αἰρέσεων ἔλεγχος, 20 27, P.M. Gr. 16, 3302-3322—Βλ. καὶ Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωματεῖς 2.8, P.M.Gr. 8, 973.

102. G. Barelille, Gnosticisme, ἐν Diction. de Théologie Catholique. Paris 1915, t. VI, σ. 1462.

103. «Ἐμπαλιν δέ, τὰ μὲν ἔργα τοῦ Κυρίου, τοῦτέστι τὰς ἐντολάς, ἀγαπητέον καὶ ποιητέον, τὰ δὲ ἔργα τοῦ διαβόλου φοβητέον καὶ οὐ ποιητέον· ὁ μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ φόβος παιδεύει καὶ εἰς ἀ γ ά π η ν ἀ π ο κ α θ ί σ τ η σ ι ν» (Στρωμ. II.12, P.M.Gr. 8, σ. 993)

104. «Ἡ τε πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον ὡς οἶόν τε ἑξομοίωσις τέλος ἐστί, καὶ εἰς τὴν τελείαν υἰοθεσίαν διὰ τοῦ Υἱοῦ ἀποκατάστασις, δοξάζουσα ἀεὶ τὸν Πατέρα διὰ τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως» (Στρωμ. II.12, P.M.Gr. 8, 1084).

δυσχερῆ τὴν ἔρμηνείαν τῆς σκέψεως αὐτοῦ¹⁰⁵. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ ἐννοία χρησιμοποιεῖται μάλιστα ἡ λέξις ἀνάπαυσις ὡς συνώνυμον τῆς ἀποκαταστάσεως¹⁰⁶, χωρὶς ὅμως νὰ δηλοῦται σαφῶς ἡ ἔννοια τοῦ ἱεροῦ Πατρὸς. Εἰς ἄλλας πάλιν περιπτώσεις ὁ ἱερός Κλήμης παραπέμπει εἰς τὰς περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ιδέας τῶν Βαλεντινιανῶν (ὀμιλεῖ, λόγου χάριν, περὶ ἀποκαταστάσεως τῆς ἐκλογῆς)¹⁰⁷, χωρὶς ὅμως νὰ φαίνεται ἂν χρησιμοποιοῖ ταύτας πρὸς πολεμικοὺς ἢ ὄχι σκοποὺς.

Περαιτέρω ὁ ἱερός Πατὴρ ὀμιλεῖ περὶ ἀποκαταστάσεως εἰς τὰ ἀκόλουθα χωρία:

1. Σ τ ρ ω μ. II, 22, P.M.Gr. 8 1084 A: «Διττὴν δὲ εἰδὼς τὴν ἐλπίδα, τὴν μὲν προσδοκωμένην, τὴν δὲ ἀπειλημμένην, ἤδη τέλος διδάσκει τὴν τῆς ἐλπίδος ἀποκατάστασιν»,

2. Σ τ ρ ω μ. II, 22, P.M.Gr. 8 1084 B: «Δι' ἣν ἀγάπην καὶ εἰς τὴν ἐλπίδα ἀποκατάστασις, ἣν ἀνάπαυσιν ἀλλαχοῦ λέγει ἀποκεῖσθαι ἡμῖν».

3. Σ τ ρ ω μ. II, 22, P.M.Gr. 8, 1085 A: «Ὁ δὲ ἐμοῦ ἀκούων, κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι πεποιωτός· ἡ γὰρ τῆς ἐλπίδος ἀποκατάστασις ὁμωνύμως ἐλπὶς εἴρηται»,

4. Σ τ ρ ω μ. II, 22 P.M.Gr. 8, 1085 B: «Τὴν ἐξομοίωσιν τοίνυν τῷ Θεῷ, εἰς ὅσον οἶόν τε ἦν δίκαιον καὶ δσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι, σκοπὸν τῆς πίστεως ὑποτίθεται· τέλος δὲ τὴν ἐπὶ τῇ πίστει τῆς ἐπαγγελίας ἀποκατάστασιν».

Ἐν τοῖς ἀνωτέρω χωρίοις ἀσφαλῶς ἀπουσιάζει ἡ ἔννοια τῆς ἐπιστροφῆς. Ἡ ἀποκατάστασις συνυφαίνεται μᾶλλον πρὸς τὴν πλήρωσιν τῆς χριστιανικῆς ἐλπίδος καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ. Ὅτι δεόν νὰ νοήσωμεν ταῦτα ἐσχατολογικῶς εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ φανερόν. Ἡ χριστιανικὴ ἐλπὶς θὰ πληρωθῇ ἀσφαλῶς καὶ ὀριστικῶς κατὰ τὸ τέλος τοῦ κόσμου ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

Ὅπως δὴποτε ὅμως δὲν δύναται μετὰ βεβαιότητος νὰ ὑποστηριχθῇ ἂν ὁ ἱερός Κλήμης ἐγένετο ὑπέρμαχος τῆς περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ιδέας. Τὸν ὄρον ἀσφαλῶς γνωρίζει, πλὴν δίδει εἰς αὐτὸν ἔννοιαν χριστιανικὴν, καὶ δὴ καὶ ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς περὶ ἐσχατολογίας διδασκαλίας αὐτοῦ. Ἡ ἀποκατάστασις ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ πλήρωσιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἐλπίδος.

105. Ὁ Κλήμης φέρεται ἀγνοῶν τὸ χωρίον τῶν Πρόξεων 3,21, φαίνεται δ' ἀντὶ τῶν ἐκ ξένων πρὸς τὴν Γραφὴν πηγῶν, τοσοῦτω μᾶλλον καθ' ὅσον ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ὁ ὄρος «ἀποκατάστασις» ἦτο εὐρέως διαδεδομένος (Ἦρωγ. P.M.Gr. 1350: «ἐν τῇ λεγομένῃ ἀποκατάστασει», πρβλ. καὶ Meihat. μν. ἐργ. σ. 204).

106. Στρωμ. II 22, P.M. Gr. 8, 1084.

107. Στρωμ. III,9, P.M.Gr. 8. 1165, Στρωμ. II,8, P.M.Gr. 8, 972.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων διδασκαλία τοῦ Ὁριγένους.

Τὴν περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἰδέαν ἐμελλε νὰ εἰσαγάγῃ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν δογμάτων ὁ Ὁριγένης. Ἡ ἰδέα αὕτη ἀπετέλεσεν οὐ μόνον τὸν ἄξονα περὶ τὸν ὁποῖον ἐστράφη ἡ ἐσχατολογία αὐτοῦ¹⁰⁸, ἀλλὰ καὶ ἐν τῶν κεντρικωτέρων σημείων τοῦ ὅλου θεολογικοῦ του συστήματος¹⁰⁹. Ἀνὴρ καὶ ἐξοχὴν θεολόγος καὶ μύστης συγχρόνως τῆς πλατωνικῆς καὶ νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας προσεπάθησεν ἐν τῇ τῶν πάντων ἀποκατάστασει νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸν ὄντολογικὸν ἰδανισμόν του, τὴν ἐν τῷ Θεῷ ἁρμονίαν πάσης τῆς φύσεως, κατόπιν τῆς ἐλευθέρας ἐκνικήσεως τοῦ κακοῦ καὶ τῆς ἁμαρτίας. Κατὰ τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τοῦ Ὁριγένους, τὸ πέρασ τοῦ κόσμου δέον νὰ εἶναι ὁμοιον πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ· ἐφ' ὅσον δὲ τὰ πάντα ἦσαν κατ' ἀρχὰς παρὰ τῷ Θεῷ, ὅφ' οὐ καὶ εἰς τὸ εἶναι προήχθησαν, ἀπεσιρήθησαν δ' ἐλευθέρας ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητος, πρέπει τὰ αὐτὰ δημιουργήματα, καὶ αὐταὶ εἰσέτι αἱ δυνάμεις τοῦ κακοῦ, πάλιν ἐλευθέρας καὶ οικειοθελῶς νὰ ἐπιστρέψωσι βαθμηδὸν πρὸς τὸν Θεόν, κατόπιν μακρᾶς καθάρσεως, ἐνδεχομένως δὲ καὶ εἰς σειρὰν αἰώνων καὶ κόσμων, ὥστε νὰ καταστῇ ἐν τέλει ὁ Θεὸς τοῖς πᾶσι τὰ πάντα. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει, ὅτι ἡ ἀποκατάστασις αὕτη θὰ εἶναι τελεσιδίκος καὶ διαρκῆς. Ἐφ' ὅσον τὰ λογικὰ δημιουργήματα θὰ διασώζωσι τὴν ἐλευθερίαν των, εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ἁμαρτήσωσι καὶ πάλιν, ὅτε θὰ δημιουργηθῇ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ νέος τις ὑλικὸς κόσμος πρὸς κάθαρσιν καὶ ἀποκατάστασιν τῶν πεπτωκότων, καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς.

Καὶ αὕτη μὲν ἐν βασικαῖς γραμμαῖς ἢ διδασκαλίᾳ τοῦ Ὁριγένους, ἐν τῇ ὁποίᾳ, ὡς βλέπομεν, συμπλέκονται, πλὴν τῶν ἐσχατολογικῶν, καὶ ἰδέαι θεολογικαὶ καὶ ἀνθρωπολογικαί. Λεπτομερεστέραν εἰκόνα τούτων δίδομεν ἐν τοῖς ἐξῆς.

1. Κατὰ τὸν Ὁριγένην ὁ παρῶν κόσμος εἶναι δημιουργήμα τῆς θείας βουλῆς καὶ ἀγαθότητος¹¹⁰. Ἐἶναι δὲ δημιουργήμα αἰώνιον. Ἡ δημιουργικὴ δύναμις τοῦ Θεοῦ, καθ' ὃ δηλωτικὴ τῆς θείας παντοδυναμίας, εἶναι πάντοτε ἐνεργὸς παρὰ τῷ Θεῷ. Ἡ ἔγχερος δημιουργία θέτει σειρὰν προβλημάτων διὰ

108. Κατὰ τὸν Atzberger δὲν δύναται κατ' οὐσίαν νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἐσχατολογίας παρ' Ὁριγένει, ὑπὸ τὴν αὐστηρὰν αὐτῆς ἔννοιαν, ἀλλ' ἀπλῶς μόνον περὶ τῶν ἀπόψεων αὐτοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀένναον ἐξέλιξιν τοῦτε πνευματικοῦ καὶ τοῦ ὑλικοῦ κόσμου (geschichte der christl. Eschatologie..., 6.456)

109. Κατὰ τὸν Lenz ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως ἰδέα ἀποτελεῖ τὸ ἀποκορύφωμα τοῦ θεολογικοφιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ Ὁριγένους (Apokatastasis ἐν Reallex. für Ant. und Christentum, σ. 514.).

110. «Hic cum «in principio crearet» ea, quae creare vult, id est rationabiles naturas, nullam habuit aliam creandi causam, nisi se ipsem, id est bonitatem suam» (Περὶ Ἀρχῶν 2.9.6.).

τὸν Ὀριγένη. Πρῶτον, διότι πρὸ τῆς δημιουργίας, ἡ θεία οὐσία θὰ παρέμενεν ἀδρᾶκνῆς, τοῦθ' ὅπερ τυγχάνει ἀσεβὲς καὶ παράλογον. Δεύτερον, διότι ἡ θεία ἀγαθότης καὶ παντοδυναμία, μὴ ἔχουσαι πεδῖον ἐμπράκτου ἐνασκήσεως καὶ ἐξωτερικεύσεως, θὰ ἦσαν ἐλλειπεῖς. Τρίτον, ἐὰν προήγετο ὁ Θεὸς εἰς τὴν ἐν χρόνῳ δημιουργίαν τοῦ κόσμου, θὰ παρετηρεῖτο πρόοδος ἐν τῇ θείᾳ οὐσίᾳ, ὅπερ προφανῶς λυμάνεται τὸ ἀναλλοίωτον αὐτῆς¹¹¹. Τοῦτο ὅμως οὐδαμῶς δηλοῖ, ὅτι ὁ κόσμος θὰ ἔχη καὶ αἰωνίαν τὴν ὑπαρξιν. Πᾶν τὸ δεδημιουργημένον κινεῖται κατ' ἀνάγκην ἐντὸς περιωρισμένων τῶ ἀριθμῶ καὶ διαγεγραμμένων ὁρίων. Ἐφ' ὅσον δ' ὁ κόσμος ἔσχεν ἀρχὴν διὰ τῆς θείας δυνάμεως, ἀσφαλῶς θὰ ἔχη καὶ τέλος. Ἄλλωστε, κατὰ τὸν Ὀριγένη, οὗτος δὲν εἶναι καὶ ὁ μόνος δυνατὸς κόσμος, ἀλλ' ἀποτελεῖ κρῖνον ἐν τῇ συνεχεῖ ἀλύσει τῶν δυνατῶν κόσμων. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ παρόντος, θὰ ἐπακολουθήσῃ καὶ ἕτερος, ὅπως καὶ πρὸ τοῦ κόσμου τούτου προηγήθησαν καὶ ἄλλοι κόσμοι, δημιουργήματα τῆς αὐτῆς τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητος καὶ παντοδυναμίας¹¹².

2. Κατὰ τὸν Ὀριγένη ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε κατ' ἀρχὰς ὄρισμένον ἀριθμὸν πνευμάτων, καὶ δὴ τοσοῦτον, ὅσον ἡ δύναμις νὰ περιλάβῃ ἡ θεία αὐτοῦ παντοδυναμία¹¹³. Καθ' ὅσον δὲ ἐν τῇ ἀναλλοιώτῳ θεία φύσει ἀπουσιάζει πᾶσα ποικιλία καὶ μεταβολή, ὁ θεὸς ἐδημιούργησε τὰ πνεύματα πάντα ἴσα μεταξύ των¹¹⁴. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν θείαν οὐσίαν τὰ πνεύματα, καθ' ὅδε δεδημιουργημένα, εἶναι κατ' ἀνάγκην τρεπτὰ καὶ μεταβλητά¹¹⁵. Ἐν ἀντιθέσει δὲ πάλιν πρὸς τὰ μὴ πνευματικὰ δημιουργήματα, εἶναι ὄντα ἐλεύθερα¹¹⁶, φέροντα ἐν ἑαυτοῖς ἐν τῇ ἰδίᾳ πνευματικότητι, τὴν δύναμιν πρὸς κίνησιν καὶ μεταβολὴν, οὐδαμῶς

111. Περὶ Ἀρχῶν, 3.5.3, 1.4.3, 1.2.10.

112. II. Ἀρχ. 3.5.3. Πρβλ. καὶ Ἱερωνύμου Epist. CXXIV.5, ad Avit., P.L., t. XXII. c.1063—Δὲ τῆς περὶ σειρᾶς ἀλληλοδιαδόχων κόσμων διδασκαλίας τοῦ Ὀριγένους πλησιάζει πῶς τὴν ἀντίστοιχον διδασκαλίαν τῆς ἀρχαίας ἑλλην. φιλοσοφίας. Παρὰ ταῦτα ὅμως οὐσιώδεις διαφοραὶ διαχωρίζουσι τὸ σύστημα τοῦ Ὀριγένους ἀπὸ τὰ περὶ παλιγγενεσίας ἰδίως διδάγματα τῶν Στωϊκῶν (Πρβλ. G. Bardy, Origène, ἐν Dict. Th. Cath. Paris 1931, t. 11, σ. 1549). Ἐν τῇ περὶ κόσμων διδασκαλίᾳ τοῦ Ὀριγένους βασικὸς παράγων τίθεται ἡ ἐλευθέρᾳ βούλησις τῶν λογικῶν ὄντων (II. Ἀρχ. II, 9, 5. 165, Z 25.27 ἐκδ. Kotschau), ἐνῶ παρὰ τοῖς Στωϊκοῖς τὸ πᾶν διαθέτει καὶ κατευθύνει ἡ εἰμαρμένη. Τὴν εἰμαρμένην τῶν Στωϊκῶν καταπολεμεῖ σφοδρῶς ὁ Ὀριγένης, καθὼς καὶ τὸ σύστοιχον αὐτῆς, τὴν ἀστρολογίαν τῶν Χαλδαίων («ἡμεῖς δὲ οὔτε τὸν κατακλισμὸν οὔτε τὴν ἐκπύρωσιν κύκλοις καὶ ἀστέρων περιόδους ἀπατίθεμεν», Arnim, St. Vet. Fragm., II. 628), ἣν μάλιστα χαρακτηρίζει ὡς «sapientiam hujus mundi et principium hujus mundi» (II. Ἀρχ. 3.3, S. 257, ἐκδ. Kotschau). Ἄλλαχού πάλιν τὴν Στωϊκὴν διδασκαλίαν πολεμεῖ κατὰ μέτωπον (II. Ἀρχ. 23, S. 119, Z. 4-15, Kotschau).

113. II. Ἀρχ. 2.9.1., P.M.Gr. 11. 225.

114. «aequales creavit omnes ac similes quos creavit, quippe cum nulla ei causa varietatis ac diversitatis existeret» (II. Ἀρχ. 2.9.6. P.M.Gr. 11.230).

115. Περὶ Ἀρχ. 2.9.2.

116. «Arbitrii facultate donatae sunt» (II. Ἀρχ. 2.9.6. P.M.Gr. 11.230).

ἐξαναγκάζομενα, παρὰ τὴν θέλησιν αὐτῶν, νὰ κατευθύνονται πρὸς οἰονδήποτε σκοπὸν¹¹⁷. Ὡς ἐλεύθερα λογικὰ ὄντα εἶχον ἐξ ἀρχῆς τὴν δυνατότητα εἶτε τῆς ἠθικῆς βελτιώσεως καὶ τελειοποιήσεως, ὅτε θὰ ἦσαν ἄξια ἀμοιβῆς καὶ ἐπαίνου, εἶτε πάλιν τῆς ἀποσκιρτήσεως ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ, εἰς τὴν περίπτωσιν θὰ ἦσαν ἄξια ψόγου καὶ τιμωρίας¹¹⁸. Ἐκ τῶν πνευμάτων τούτων τὰ μὲν παρέμειναν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἤττον προσκεκολλημένα εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀπετέλεσαν τὰς ἀγγελικὰς δυνάμεις, καταλαβόντα ἀνάλογον θέσιν ἐν τῷ οὐρανίῳ κόσμῳ. Ἄλλα πάλιν, λαβόντα κόρον τῆς παρὰ τῷ Θεῷ ζωῆς, ὑπέστησαν, οἰκεία βουλήσει, ὀδυνηρὰν πτώσιν ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ. Ταῦτα ἀπετέλεσαν τὸν Σατανᾶν καὶ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, ζῶντα εἰς τὸν ἀέρα καὶ περιβεβλημένα σκοτεινὰ αἰθέρια σώματα¹¹⁹. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἴστανται οἱ ἄνθρωποι. Τούτων αἱ ψυχαὶ εἶναι πεπτωκότα ὑπεραισθητὰ πνεύματα, ἀναλόγως δὲ τῆς ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ ἀπομακρύνσεως αὐτῶν ἐνεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς ἀνάλογα σώματα ὑλικά¹²⁰. Ἐκάστη ἀνθρωπίνη ψυχὴ, οἶονεὶ ἀποφυγεῖσα ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγάπης, ἔρχεται μεμολυσμένη εἰς τὸν κόσμον, ἔνθα οἰκεῖ ἐν σώματι ὑλικῷ, πρὸς κάθαρσιν ἐκ τῆς ἀμαρτίας αὐτῆς. Εἰς τὴν τοιαύτην κάθαρσιν ἐξυπηρετεῖ ὁμοίως καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς τοῦτο δημιουργηθεὶς ὑλικὸς κόσμος. Ἡ πτώσις τῶν δαιμόνων καὶ τῶν ἀνθρώπων εἶναι, κατὰ ταῦτα, ἡ πραγματικὴ αἰτία τοῦ ὑλικοῦ σύμπαντος. Ἡ ὑπαρξίς ἐπομένως τοῦ κόσμου δὲν εἶναι κατ' οὐσίαν καὶ πρῶτως δημιουργία, ἀλλ' ἐνδειξις μᾶλλον καταπτώσεως καὶ ἐκφυλισμοῦ.

3. Ἡ εἰς πτώσιν ἐξολίσθησις τῶν λογικῶν ὄντων δὲν ἐπέφερε καὶ τὴν ματαίωσιν τῆς περὶ δημιουργίας βουλής τοῦ Θεοῦ, καθ' ὅσον καὶ μετὰ τὴν ἀμαρτίαν ὁ Θεὸς παραμένει ὁ πατὴρ τῆς δημιουργίας.

Κατὰ τὸν Ὁριγένη τὰ πάντα προώρισται νὰ ἐπιστρέψωσι πάλιν εἰς τὸν Θεόν. Βασικὴ προϋπόθεσις τῆς περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων διδασκαλίας τοῦ ὑπῆρξεν, ὡς ἤδη ἐτονίσθη, ἡ τῆς ἰδανίζουσης φιλοσοφίας ἰδέα, ὅτι τὸ τέλος τοῦ κόσμου πρέπει νὰ εἶναι ὁμοιον πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ¹²¹. Ἐφ' ὅσον δὲ τὰ πάντα ἦσαν κάποτε ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τὸν Θεόν, ἐπόμενον ὅτι, τόσον ὁ σκοπὸς τῆς σωτηρίας, ὅσον καὶ ἡ κηθόλου ἐξέλιξις τοῦ κόσμου δέον πρὸς τὴν κατευθύνειν ταύτην νὰ κατατείνωσιν, εἰς τὴν ἀποκατάστασιν δηλαδὴ τῶν πάντων παρὰ τῇ θεῖᾳ ἀγαθότητι. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων πόλων, τῆς ἐκ τοῦ

117. Περὶ Ἀρχ. 2.1.2.

118. Περὶ Ἀρχ. 1.5.2.

119. Κατὰ Κέλσου, 4.92

120. Περὶ Ἀρχ. 2.8. 3-4, 1.7. 4, 2.6.3., 3.1.20.21.35- εἶναι βεβαίως φανερόν, ὅτι τόσον ἡ περὶ καταγωγῆς τῆς ψυχῆς διδασκαλία τοῦ Ὁριγένους, ὅσον καὶ ἡ πρόχρονος πτώσις αὐτῆς ἐν τῷ κόσμῳ τῶν πνευμάτων, ἀποτελοῦσι διδάγματα πλατωνικὰ (Πρβλ. A t z b e r g e r, Die christl. Eschatologie in den Stadien ihrer Offenbarung, σ. 134 κ.έ., H u n e r - m a n n, μν, ἔρ. σ. 543.

121. «Semper similis est finis initiis (II. Ἀρχ. 1.6.2., P.M.Gr. 11,166). Πρβλ. καὶ 3.6.3.

Θεοῦ πτώσεως τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ παρὰ τῷ Θεῷ, κινεῖται τὸ ἕλον θεολογικὸν σύστημα τοῦ Ὁριγένους καὶ ἐκφράζεται γενικῶς τὸ θρησκευτικὸν αὐτοῦ συναίσθημα¹²³.

4. Βιβλικὰς μαρτυρίας στηριζούσας τὴν περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων διδασκαλίαν του ὁ Ὁριγένης χρησιμοποιεῖ τὰ γραφικὰ χωρία, 1 Κορ. 15, 26-28:

«verum etiam in consummatione saeculi semet ipso completens, »quos subicit patri et qui per eum veniunt at salutem, cum ipsis »et in ipsis ipse quoque «subjectus» dicitur patri, dum «omnia in »ipso constant», «et ipse est caput» omnium, «et in ipso» est salu- »tem consequentium «plenitudo». Hoc ergo est quod de eo dicit »apostolus: «Cum autem omnia ei fuerint subjecta, tunc et ipse »filius subjectus erit ei, qui sibi subdidit omnia, ut sit deus »omnia in omnibus»¹²³.

«Per singulos autem «omnia» erit hoc modo, ut quicquid rationa- »bilis mens, expurgata omni vitiorum faece atque omni penitus »absternsa nube malitiae, vel sentire vel intellegere vel cogitare »sentiat, deum cogitet, videat, deum teneat, omnis motus sui »deus modus et mensura sit»¹²⁴,

Ρωμ. 5, 17, ἔνθα ἐπεξηγῶν τὸ πάντα σημειοῖ :

«Et ut evidentius ostenderet omnes homines et multas homines »idem esse, addit his: «Sicut enim per inobedientiam unius ho- »minis peccatores constituti sunt multi, ita et per unius obedi- »entiam iusti constituentur multi»¹²⁵ καὶ

Ρωμ. 11, 36 ἔνθα τὴν φράσιν εἰς αὐτὸν ἐξηγεῖ ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι πάν- τα τὰ δεδημιουργημένα ὄντα θὰ τύχῃσι κάποτε τῆς σωτηρίας, καθ' ὅσον τὸ κέντρον τῆς ὑπάρξεώς των ἔχουσιν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.¹²⁶

5. Ἡ παρὰ τῷ Θεῷ ἐπιστροφή τῶν πνευμάτων πρῶρισται νὰ γίνῃ κατόπιν μακρᾶς καθάρσεως αὐτῶν ἐκ τοῦ κακοῦ καὶ τῆς ἁμαρτίας. Πρὸς τοῦτο συντελεστικαὶ τυγχάνουσιν αἱ πολεμικαὶ τιμωριαὶ καὶ ποιναί, ἃς ὁ Θεὸς ἐπάγει εἰς τὰ λογικὰ αὐτοῦ δημιουργήματα. Ὁ χαρακτήρ τῶν ποινῶν τούτων εἶναι καθαρῶς παιδαγωγικὸς, ἀποσκοπῶν ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὴν ψυχικὴν θεραπείαν τῶν κολαζομένων. Κατὰ τὸν Ὁριγένην, ἂν ἡ ποινὴ δὲν συν- εβάλλετο εἰς τὴν μετάνοιαν καὶ ἐπιστροφήν τῶν ἁμαρτωλῶν, ὁ ἀγαθὸς Θεὸς οὐδέποτε θὰ ἐπέβαλλεν αὐτὴν εἰς τὰ λογικὰ Του δημιουργήματα. Ἀντιθέτως,

122. R. Seeberg, Lehrbuch der Dogmengeschichte, erst. Band, Leipz. 1920, σ. 550.

123. Περὶ Ἀρχῶν, 3.5.6

124. Περὶ Ἀρχῶν, 3.6.3.

125. Εἰς τὴν πρὸς Ρωμ. 5.1, P.M.R.G. 16, 1006—Βλ. αὐτ. 9,41, P.M.Cr. 16. 1243.

126. Κατὰ Κέλσου 6.65.

ὄν τρόπον ὁ καλὸς καὶ στοργικὸς πατὴρ τιμωρεῖ τὸν υἱὸν τοῦ διὰ τὸν παιδαγωγίην, καὶ ὁ συνετὸς διδάσκαλος τιμωρεῖ τὸν ἔνοχον μαθητὴν, μάλιστα μὲ πρόσωπον πολλακίς αὐστηρόν, ἐκ φόβου μήπως οὗτος καταστραφῆ, αἰσθανόμενος ὅτι συνεχῶς ἀγαπᾶται, οὕτω καὶ τοῦ Θεοῦ ἡ παιδαγωγία, ἢ καὶ πολλακίς πικρά, χρησιμεύει πρὸς ἴασις καὶ ἀνόρθωσιν. Ὁ θεὸς εἶναι ἰατρός, εἶναι πατήρ. Δὲν εἶναι σκληρὸς καὶ ἀδυσώπητος αὐθέντης, ἀλλὰ γλυκὺς καὶ ἡπιος παιδαγωγός¹²⁷. Αἱ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐπαγόμεναι ποιναὶ εἶναι φάρμακα πνευματικά, ἅτινα ἀναλίσκουσι τὴν ἁμαρτίαν καὶ προξενοῦσι τὴν ἠθικὴν μεταβολὴν τῶν ἁμαρτωλῶν ψυχῶν¹²⁸.

6. Αἱ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐπιβαλλόμεναι ποιναί, ἀρχόμεναι ἀπὸ τῆς παρουσίας ζωῆς, συνεχίζονται καὶ ἐπέκεινα, ἐν τῇ μετὰ θάνατον ζωῇ. Βασικὸν στοιχεῖον τῆς ἐσχατολογίας τοῦ Ὀριγένους τυγχάνει ἡ διδασκαλία περὶ «καθαρσίου πυρός»¹²⁹, ἐν τῷ ὁποίῳ παραδίδονται μετὰ θάνατον πᾶσαι αἱ ψυχαὶ πρὸς κάθαρσιν. Τὸ καθάρισον τοῦτο πῦρ χρησιμεύει ὡσαύτως καὶ πρὸς κάθαρσιν τοῦ κόσμου ἐκ τῆς φθορᾶς καὶ πρὸς ἀνακαίνισιν τοῦ παντός¹³⁰.

Κατὰ τὸν Ὀριγένην τὸ καθάρισον πῦρ δὲν εἶναι ὑλικόν, ἀλλὰ πνευματικόν¹³¹ γεννώμενον ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἁμαρτωλοῦ. Τροφήν τοῦ πυρός τούτου ἀποτελοῦσι αἱ ἁμαρτίαι ἑνὸς ἐκάστου, ὄν τρόπον καὶ αἱ ἀνθυγιεῖναι τροφαὶ ἀποτελοῦσι τὴν ὕλην καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ σωματικοῦ πυρετοῦ. Ἡ συνειδήσις τότε, τῇ ἐπηρείᾳ τῇ θείᾳ, ἀναμιμνήσκειται τὴν ἐπαίσχυντον ἱστορίαν τοῦ ἁμαρτωλοῦ βίου της, ἔσωθεν δ' ὠθουμένη ὀδηγεῖται εἰς συντριβὴν καὶ μελάνοιαν. Διὰ τὴν ἐννοήσῃ τις τὴν φύσιν τοῦ πυρός τούτου, ἀρκεῖ νὰ ἀναμνησθῇ τὴν φλόγα σφοδρῶν παθῶν τῆς ψυχῆς, οἷον τοῦ ἔρωτος, τοῦ φθόνου, τοῦ μίσους, κ.τ.τ. Ἡ πνευματικὴ ὀδύνη τῆς συνειδήσεως εἶναι συντελεστικὴ πρὸς κάθαρσιν¹³².

Ἄλλαχοῦ πάλιν ἐξαίρων τὸν ἐπανορθωτικὸν χαρακτῆρα τῶν ποινῶν, παρατηρεῖ: «Ἐὰν διὰ τὴν ἀνακτῆσωμεν τὴν ὑγίαν τοῦ σώματος χρειαζόμεθα φάρμακα ὀσμυρὰ καὶ ἰσχυρὰ ἐν ὄψει τῶν ἀσθενειῶν, ἅς ἐδημιουργήσαμεν διὰ τῆς κακῆς διατροφῆς καὶ τῶν δηλητηρίων· ἂν ἐνίοτε ἡ φύσις τῆς ἀσθενείας ἀπαιτεῖ τὴν τραχείαν χρῆσιν τοῦ πυρός καὶ τοῦ σιδήρου· καὶ ἂν τὸ κακόν, ὑπερβαί-

127. Π. Ἄρχ. 2.10.6, παρὰ Daniéλου, Origène, «Le genie du Christianisme», Paris 1948, σ. 272.

128. Κατὰ Κέλσου, 3.75.

129. Ἡ περὶ καθαρσίου πυρός ἰδέα, ἀπαντῶσα ὡσαύτως καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Θεολογίᾳ (Κυπρ. ἐπ. 55.20, Τερτυλλ. de monog. 10, de an. 58, Μινουκ. Φηλ. Oct. 35), ὑπεθυμίζει τὰς ἀρχαίας ἀντιλήψεις περὶ καθαρσίου δυνάμεως τοῦ πυρός τοῦ Ἄδου (Πλάτ. Φαίδ. 62, Βιργ. Αἰν. VI. 742). Πρβλ. Seeberg, μν. ἔργ. σ. 552, ὑποσ. 1.

130. Κατὰ Κέλσου, 4.21: «Οὐκ ἀρνούμεθα τὸ καθάρισον πῦρ καὶ τὴν τοῦ κόσμου φθορὰν ἐπὶ καθαιρέσει τῆς κακίας καὶ ἀνακαίνισι τοῦ παντός».

131. Κατὰ Κέλσου, 4.13, P.M.Gr. 11.1044.

132. Π. Ἄρχ. 2.10.4.5, P.M.Gr. 11.236, Ἱερων. epist. CXXIV ad Avitum, παρὰ M. R i c h a r d Enfer d' après les Pères, ἐν Dict. Th. Cath., Paris 1924 t. V, σ. 60.

νον πᾶν μέτρον, ἔχει ἀνάγκην τοῦ πυρὸς ὅπως ἐκδαπανήσῃ τὰ βαθεῖα σπέρματα τῆς κακίας, κατὰ μείζονα λόγον καὶ ὁ Θεὸς, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ αὐτοῦ ὅπως ἐξαλείψῃ τὴν κακίαν, τὴν παγιωθείσαν καὶ ἰσχυροποιηθείσαν διὰ τοῦ πλήθους τῶν ἁμαρτιῶν καὶ ἠθικῶν ἐγκλημάτων μας, πρέπει νὰ χρησιμοποιήσῃ παρομοίᾳ ὀδονηρᾶς θεραπείας, ἐπὶ πλέον δὲ νὰ ἐφαρμόσῃ καὶ τὸ πῦρ δι' ἐκείνους, ὅτινες ἀπώλεσαν πᾶσαν ὑγείαν ψυχῆς... τοῦθ' ὅπερ βοηθεῖ ἡμᾶς νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι ἡ θεραπευτικὴ αὕτη μέθοδος, ἣν οἱ ἰατροὶ χρησιμοποιοῦσι διὰ νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν κατὰ τῶν ὀχλήσεων ἡμῶν καὶ νὰ ἀποκαταστήσωσι τὴν ὑγείαν διὰ θεραπειῶν σκληρῶν, ὁ Θεὸς τὴν χρησιμοποιεῖ δι' ἐκείνους, ὅτινες ἐξέπεσαν, ὃν τρόπον καὶ ὁ προφήτης Ἰερεμίας ἔλαβε τὴν ἐντολὴν ὅπως παρουσιάσῃ εἰς τὰ ἔθνη τὸ ποτήριον τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ, ἵνα πίωσι καὶ καταστῶσιν ὡσεὶ ξαλλὰ καὶ ἐμέσουν, τοῦ Θεοῦ ἐπάγοντος τὴν ἀπειλήν: ὅστις δὲν πίνει, οὐ μὴ καθαρισθῇ. Ἐκ τούτων συνάγεται, ὅτι ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ συντελεῖ εἰς τὴν κάθαρσιν τῶν ψυχῶν¹³³.

7. Ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὁ χαρακτήρ τοῦ καθαρσίου πυρὸς εἶναι παιδαγωγικός, συμφώνως πρὸς τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, τοῦ θέλοντος νὰ ἐλευθερώσῃ τὰ πνεύματα ἐκ τοῦ κακοῦ καὶ τῆς ἁμαρτίας. Πρὸς ταῦτα συμφωνεῖ καὶ ἡ εἰέρα γνώμη τοῦ Ὀριγένους, ἀποδεχομένου τὸ π ρ ὁ σ κ α ι ρ ο ν τῶν ποιῶν καὶ τῶν κολάσεων τῶν ἁμαρτωλῶν. Καὶ φαίνεται μὲν ἐνίοτε ὁ Ὀριγένους ἀποδεχόμενος τὸ αἰώνιον¹³⁴ τῶν κολάσεων. Τοῦτο ὁμῶς πράττει ἐκ συγκαταβάσεως μᾶλλον πρὸς τοὺς ἀπλουστέρους, τοὺς ὁποίους ὁ φόβος τῶν κολάσεων δύναται, ὡς γαλινός, νὰ συγκρατήσῃ ἐκ τῆς ἁμαρτίας¹³⁵. Πέραν τούτου ὁμῶς

133. Περὶ Ἀρχῶν, 2.10.6.—Εἰς ἕτερον πάλιν σημεῖον ὁ Ὀριγένους παρατηρεῖ, ὅτι ἕκαστος τῶν ἀνθρώπων ἀνάπτει ἐν τῷ καθαρσίῳ τῆς γενένης τόπω τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φλόγα ἀνάλογον πρὸς τὰς ἐν τῷ ἐπιγίῳ βίῳ ἁμαρτίας του. Ἐν δεδομένῃ στιγμῇ ἢ ἐν τῇ ψυχῇ συσσωρευθεῖσα καθ' ὅλην τὸν βίον ἁμαρτία ἀρχίζει νὰ κοχλάζῃ, ἢ δὲ ψυχῇ, λεία τῆς φλογὸς ἣν ἐπὶ γῆς ἐθισάρισε, δοκιμάζει τὰ πλέον φρικτὰ βασανιστήρια. Εἰς ταῦτα ἔρχεται νὰ προστεθῇ καὶ ἡ ἄφατος ὀδύνη αὐτῆς ἐπὶ τῇ συναισθήσει ὅτι τυγχάνει ἀπεσπασμένη τοῦ Θεοῦ, μεθ' οὗ ἔπρεπε νὰ ἦτο ἠνωμένη, ὀδύνη παραπλήσιος ἐκείνης, ἣν αἰσθανόμεθα, ὅταν ἀποσπᾶται βιαίως μέλος τι ἐκ τοῦ σώματος ἡμῶν. Διεσπασμένη, κατὰ ταῦτα, ἡ ψυχὴ θὰ παρέχῃ τὸ ὄραμα τῆς ἀνάξιας καὶ τῆς συγχύσεως (Περὶ Ἀρχῶν, 8.10.4.5).

134. Σημειώτεον ὅτι ὁ Ὀριγένους ἐκδέχεται κατὰ πολλοὺς τρόπους τὴν σημασίαν τοῦ ἐπιθέτου «αἰώνιος». Ἐν εἰδικῇ καὶ στενῇ ἐννοίᾳ αἰώνιος καλεῖται ὁ μὴ ἔχων οὔτε ἀρχὴν οὔτε πέρασ, τοῦθ' ὅπερ κυριολεκτεῖται ἐπὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ (Sem-piternum vel aeternum proprie dicitur, quod neque initium ut esset habuit, neque cessare unquam potest esse quod est. (Εἰς Ρωμ. 6.5.) Περαιτέρω δηλοῖ τὸν μὴ ἔχοντα ἀπλῶς πέρασ, ἐνῶ ἄλλοτε σημαίνει τὸν μὴ ἔχοντα μὲν πέρασ κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα, οὐχὶ ὁμῶς καὶ ἐν τινι τῶν μελλόντων αἰώνων. Τέλος αἰώνιος δύναται νὰ σημαίνῃ ἀπλῶς καὶ τὴν διάρκεια τοῦ ἐπὶ γῆς βίου τοῦ ἀνθρώπου (Πρβλ. A t z b e r g e r, Geschichte der christl. Eschatologie innerhalb der vorncänischen Zeit, σ. 504, καὶ G. Müller, Origenes und die Apokatastasis, ἐν Theologische Zeitschrift, Heft 3, Mai—Juni, 1958, σ. 184.

135. Κατὰ Κέλσου, 6.26. P.M.Gr. 11. 1332, 3.79, P.Gr. 11, 1025.

ἀποδέχεται ἐσωτερικωτέραν τινὰ ὄψιν τοῦ πράγματος, ζημιούσαν μᾶλλον τοὺς ἀπλουστεροὺς¹³⁶, ἀρμόζουσαν ὅμως εἰς τοὺς τελειότερους καὶ γνωστικωτέρους χριστιανούς. Οὕτως, ἀντεπερχόμενος κατὰ τοῦ Κέλσου, τοῦ εἰρωνικῶς παρατηροῦντος ὅτι διὰ τῆς περὶ καθαρσίου πυρὸς διδασκαλίας των οἱ χριστιανοὶ μεταποιοῦσι τὸν Θεὸν εἰς μάγειρον (!), ἀναγκάζεται νὰ ἀναπτύξῃ διδασκαλίαν, ὀλιγώτερον μὲν ἀρμόζουσαν εἰς τοὺς ἀπλοϊκοὺς, δι' οὓς αὕτη εὐρίσκεται συνεσιασμένη ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ, φανεράν ὅμως εἰς τὰ προσεκτικὰ καὶ καλλιεργημένα πνεύματα, διὰ τὰ ὁποῖα τὸ πῦρ τοῦτο εἶναι ἐνδεικτικὸν εὐεργεσίας ἀπὸ μέρους τοῦ Θεοῦ διὰ τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην αὐτοῦ¹³⁷. Ὡς εὐεργετικὸν ὅμως τὸ πῦρ, εὐνόητον ὅτι θὰ ἔχη καὶ πέρας, συμπληρωθεῖσης τῆς καθάρσεως τῶν πνευμάτων. Περὶ τοῦτου ὁ Ὁριγένης ποιεῖται εὐρύτατον λόγον ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ¹³⁸.

8. Διὰ τοῦ καθαρσίου πυρὸς προώρισται νὰ καθαρῶσι πᾶσαι αἱ ἁμαρτωλαὶ ψυχαί, συμπεριλαμβανομένων καὶ αὐτῶν εἰσέτι τῶν ἀντιθέων δυνάμεων, καὶ μάλιστα βαθμηδὸν καὶ ἐλευθέρως, καὶ δὴ καὶ ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ τῆς ἁμαρτωλότητος αὐτῶν, εἰς σειρὰν δὲ αἰῶνων καὶ κόσμων, οἵτινες θὰ ἐπακλουθῶσι μετὰ τὸν παρόντα αἰῶνα.

Καὶ περὶ μὲν τῆς ἐπιστροφῆς τῶν πονηρῶν πνευμάτων¹³⁹ καὶ τοῦ Σατανᾶ ὁμιλεῖ πολλαχῶς ὁ Ὁριγένης¹⁴⁰ παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐνίοτε διστάζει νὰ προβῇ εἰς τὴν ἐπίλυσιν τοῦ ζητήματος τούτου, ἐπαφιέμενος εἰς τὴν κρίσιν τῶν ἀναγνωστῶν του¹⁴¹. Ἡ ἐπιστροφή ὅμως τοῦ Σατανᾶ συμφωνεῖ κατὰ πάντα πρὸς τὰς προϋποθέσεις τοῦ θεολογικοφιλοσοφικοῦ του συστήματος. Ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ δυνατότης ἐπιστροφῆς καὶ σωτηρίας τοῦ διαβόλου, τότε τὸ κράτος τοῦ Θεοῦ δὲν θὰ εἶναι ἀπόλυτον, τὰ π ἄ ν τ α δὲ δὲν θὰ ἀποκατασταθῶσιν εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν κατάστασιν. Ἐξ ἄλλου, οὐδὲν ἐκ τῶν πλασμάτων τῆς θείας ἀγαθότητος εἶναι ποτε δυνατόν νὰ καταστραφῇ, πλὴν τῆς ἐχθρικῆς πρὸς τὸν Θεὸν διαθέσεως τοῦ λογικοῦ δημιουργήματος, ἥτις ὅμως δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὡς τι θεόθεν δεδομένον τῷ πνεύματι, ἀλλ' ἀπορρέει ἐκ τῆς λογικότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ τούτου τοῦ δημιουργήματος. Θὰ ἀπολοσθῇ δὲ μόνον ὑπὸ τὴν ἐποψιν ὅτι δὲν θὰ εἶναι πλέον ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ¹⁴².

136. Κατὰ Κέλσου 6. 26, P.M.Gr. 11.1332.

137. Κατὰ Κέλσου, 5. 15, P.M.Gr. 11. 1204.

138. Πρβλ. G. B a r d y, Origène, Dict. Th. Catholique, σ. 1547.

139. «Ἐπεὶ τί δήποτε ἄνθρωποι μὲν μετάνοιαν ἐπιδέχονται, ἐξ ἀπιστίας εἰς πίστιν μεταβάλλουσιν, ἐπὶ δὲ τῶν δυνάμεων τὸ παραπλήσιον ἀκνήσομεν;» (Εἰς τὸ κ. Ἰωάνν. 13.58, P.M. Gr. 14, 512).

140. Περὶ Ἀρχῶν, I.6.I., P.M.Gr. 11.165. Πρβλ. F r. L o o f s, Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte, Halle 1906, σ. 201.

141. Περὶ Ἀρχῶν, 1.6.3.

142. Περὶ Ἀρχῶν, 3.6.5.

Πλὴν τούτων ἡ θέσις ἐκάστου πνεύματος, εἴτε καλοῦ εἴτε κακοῦ, ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἐκ τῆς ἔναντι τοῦ ἀγαθοῦ θέσεως αὐτοῦ. Ὅπως οἱ ἄγγελοι κατέλαβον τὴν ἐμπρέπουσαν αὐτοῖς θέσιν ἐν τῷ οὐρανῷ, οὕτω καὶ οἱ δαίμονες, χωρὶς νὰ ἔχωσι δημιουργηθῆ κακοὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀπετέλεσαν τὰς δυνάμεις καὶ τὰς ἐξουσίας τοῦ σκότους. Ἡ δυσκολία, κατὰ ταῦτα, τῆς ἐπιστροφῆς των δὲν ἔγκειται ἐν τινι φυσικῇ αὐτῶν ἀδυναμίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ ἀπροθυμίᾳ τῆς βουλήσεώς των, ἥτις, μετὰ τὴν πτώσιν, ἀρέσκεται εἰς τὴν συνεχῆ διάπραξιν τῆς ἁμαρτίας¹⁴³. Κατὰ ταῦτα ὁ διάβολος, παρ' ὅλον ὅτι θὰ τύχη τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τιμωρίας (Π. Ἀρχ. I.6.3), ὅμως ἐν τινι τῶν μελλόντων αἰώνων θὰ ἀπαλλαγῇ τῶν ποινῶν καὶ θὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν Θεόν. Κατὰ τὸν Ὠριγένη, οὐ μόνον εἰς τοὺς πειμένους τῆς Βηθλεέμ ἀνηγγέλθη ὑπὸ τῶν ἀγγέλων τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας, ἀλλ' ἐπὶ τῷ τέλει τῶν αἰώνων ἄγγελος Κυρίου, εἰς τὸν ἄερα πετόμενος, θὰ ἀναγγεῖλη καὶ αὖθις εἰς πάντας τοὺς λαοὺς τὸ εὐαγγέλιον, καθ' ὅσον ὁ ἀγαθὸς Πατὴρ οὐδαμῶς θέλει ἐγκαταλείψει τοὺς ἐκπεσόντας ἀπ' αὐτοῦ¹⁴⁴. Ὁ τε Ἰωάννης καὶ ὁ Χριστὸς ἐκήρυξαν μετάνοιαν τόσον εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ὅσον καὶ εἰς τοὺς ἀγγέλους καὶ εἰς τὰς ὑπολοίπους δυνάμεις, ὅπως ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπιγεῖων καὶ ἐπουρανίων καὶ καταχθονίων¹⁴⁵. Ὅταν δὲ ὁ Ἀπόστολος ἐν I Κορ., 15,26 λέγῃ, ὅτι ὡς ὕστατος ἐχθρὸς θὰ ἐνικηθῇ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ὁ θάνατος, διὰ τοῦ θανάτου τούτου νοητέος ὁ διάβολος. Ἀφ' ἐτέρου τὸ κράτος τοῦ θανάτου δὲν δύναται νὰ εἶναι ἰσόγρονον καὶ ἰσότημον πρὸς τὸ κράτος τῆς ζωῆς καὶ τῆς δικαιοσύνης. Ἄν ὄντως ἦτο αἰώνιον, τότε δὲν θὰ εὕρισκετο εἰς κατάστασιν ἀπλῆς ἀντιθέσεως πρὸς τὸ κράτος τῆς ζωῆς, ἀλλὰ θὰ ἦτο καὶ ὁμοδύναμον καὶ ἰσότημον πρὸς αὐτό¹⁴⁶.

10. Ὅτι πάλιν ἡ κάθαρσις τῶν πάντων θὰ λάβῃ χώραν βαθμηδόν, ἐλευθέρως καὶ εἰς ἀλλεπαλλήλους αἰώνας, εἶναι ὁμοίως διδάγμα σταθερὸν τοῦ Ὠριγένους¹⁴⁷.

Ἡ ἀποκατάστασις τῶν πάντων τότε θὰ ἐπιτευχθῇ, ὅταν διὰ τῶν παιδαγωγικῶν ποινῶν, ἅς θὰ ἐπιβάλλῃ ὁ Θεὸς, πᾶσα ἡ λογικὴ δημιουργία, ὅπως ἐλευθέρως καὶ αὐτοβούλως, ὑπαχθῇ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς θείας κυριότητος. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ βαθμὸς καθαρότητος τῶν πνευμάτων ποικίλλει ἄλλοτε ἄλλως,

143. Περὶ Ἀρχῶν, 1.8.4., P.M.Gr. 11.180.

144. Εἰς τὸ κ. Ἰωάν., I. 13, P.M.Gr. 14.68.

145. Εἰς τὸ κ. Λουκᾶν, ὁμ. 23, P.M. Gr. 13. 1864.

146. Εἰς τὴν πρὸς Ρωμ., 5.7. P.M.Gr. 14. 1037. Ὡς βλέπομεν, ἡ ἐν τῷ τέλει τῶν αἰώνων διαρχία τῶν ὄντων ἐντονώτατα ἀπασχολεῖ τὸν Ὠριγένη. Αὕτη φθίρει τὰς βάσεις τοῦ θεολογικοῦ του συστήματος, καταλύει τὴν ἔννοιαν οὐ μόνον τῆς θείας ἀγαθότητος, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀπολύτου καὶ τῆς αἰωνιότητος τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ὠριγένης δὲν δύναται νὰ συλλάβῃ τὸ τέλος τοῦ κόσμου διάφορον τῆς ἀρχῆς, ἐκτὸς τῆς θείας ἐνότητος, διεσπασμένον καὶ κατατετηγμένον. Ὁ κόσμος ὁποσδήποτε πρέπει νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν Θεόν.

147. «Semper enim similis est finis initiis et ideo sicut unus omnium finis, it ab uno initio multitudo differentiae ac vatietaes, quae rursus per bonitatem Dei et

ἔπεται ὅτι καὶ ὁ χρόνος τῆς καθάρσεως αὐτῶν δὲν θὰ εἶναι ὁ αὐτός. Ἄλλα μὲν πνεύματα θὰ καθαρῶσιν ἐνωρίτερον, ἀλλὰ δὲ πάλιν ἀργότερον. Καὶ τινὰ μὲν ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι, ἄλλα ἐν τῷ μέλλοντι, ἕτερα δὲ πάλιν, εἰς τοὺς ἐπερχομένους αἰῶνας. Κατὰ ταῦτα, πρέπει νὰ ὑπάρχη σειρὰ ἀλληλοδιαδόχων αἰώνων καὶ κόσμων, ὅπως ἐπιτευχθῇ ἐν αὐτοῖς ἡ καθαρσις ὁλοκλήρου τῆς λογικῆς δημιουργίας.

Ταύτην τὴν ἀλληγορικὴν ἔνοιαν ἔχει, κατὰ τὸν Ὠριγένην, τὸ Ἰωβηλαῖον ἔτος τοῦ Νόμου, ἤτοι ἡ ἑβδομάς τῶν ἑβδομάδων, ἡ Πεντηκοστή. Ἄν ἡ ἑβδομάς ἐμφαίνῃ τὸν χρόνον τοῦ κόσμου, ἡ ἑβδομάς τῶν ἑβδομάδων συμβολίζει τοὺς ἀλληλοδιαδόχους κόσμους, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων θὰ ἐπιτευχθῇ ἡ καθαρσις τῶν ψυχῶν¹⁴⁸. Ὁ Ὠριγένης σχετικῶς σκέπτεται ὡς ἑξῆς: Ἐἶναι δυνατὸν πλείονες αἰῶνες νὰ ἔχωσι συμπληρώσει, οὕτως εἰπεῖν, ἐν ἔτος αἰώνων, τῶν ὁποίων ὁ παρὼν αἰὼν ἀποτελεῖ τὸ ἐπιστέγασμα, μεθ' ὃ ἕτεροι αἰῶνες θὰ ἀκολουθήσωσι, τῶν ὁποίων ὁ μέλλων αἰὼν θὰ εἶναι ἡ ἀπαρχή. Εἰς τοὺς μέλλοντας τούτους αἰῶνας ὁ Θεὸς θὰ φανερώσῃ τὸν πλοῦτον τῆς χρηστότητος αὐτοῦ, εἰς τρόπον ὥστε, καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ βλασφημήσας κατὰ τοῦ ἁγ. Πνεύματος καὶ κατεχόμενος ὑπὸ τῆς βαρείας ταύτης ἁμαρτίας ἐν τε τῷ παρόντι καὶ τῷ μέλλοντι αἰῶνι, νὰ τύχῃ ποιᾶς τινος μεταχειρίσεως ἀπὸ μέρους τοῦ Θεοῦ¹⁴⁹.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ σκέψις τοῦ Ὠριγένους εἶναι σαφής. Ὁ παρὼν κόσμος δὲν εἶναι ὁ μοναδικός. Πρὸ αὐτοῦ πολλοὶ παρεῆλθον, ὅπως καὶ μετ' αὐτὸν ἕτεροι θὰ ἀκολουθήσουν. Εἰς τοὺς ἀπεράντους τούτους αἰῶνας τὸ ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας τρωθὲν πνευματικὸν τοῦ Θεοῦ δημιούργημα προώριστα νὰ τύχῃ τῆς συγγνώμης καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τοὺς κόλπους τῆς θείας ἀγαθότητος, μὴδ'

subjectionem Christi atque unitatem Spiritus Sancti in unum finem, qui sit initio similis, revocantur... Existimo hunc ordinem humani generis institutum, qui utique in futuro saeculo vel supervenientibus saeculis, cum coelum novum et terra nova secundum Isaiam erit, restituetur in illam unitatem, quam promittit Dominus Jesus Jo. 17, 21-23» (II. Ἀρχῶν, 1.6.2., P.M.Gr. 11.168)— Καὶ αὐτ. 3, P.M.Gr. 11.169: «Jam vero si aliqui ex his ordinibus, qui sub principati diaboli agunt ac malitiae ejus obtemperant, poterunt aliquando in futuris saeculis converti ad bonitatem pro eo, quod est in ipsis liberis facultas arbitrii».

148. Danielou, Origène, σ. 279.

149. Εἰς τὸ κ. Ματθ. 14.3, 12. 36. παρὰ Danielou, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 279-280. Πρβλ. καὶ περὶ Προσευχῆς, 27, P.M.Gr. 11.520: «Καὶ περὶ τηλικούτων στοχαζόμενος, νομίζω ὅτι ὡσπερ συντέλεια τοῦ ἐνιαυτοῦ ὁ τελευταῖος ἐστὶ μὴν μεθ' ὃν ἀρχὴ μηνὸς ἑτέρου ἐνίσταται· οὕτω μήποτε πλείονων αἰώνων οἰοεὶ ἐνιαυτὸν αἰώνων συμπληρούτων, συντέλεια ἐστὶν ὁ ἐνεστὼς αἰὼν, μεθ' ὃν μέλλοντες τινες αἰῶνες ἐνστήσονται, ὧν ἀρχὴ ἐστὶν ὁ μέλλων, καὶ ἐν ἐκείνοις τοῖς μέλλουσιν ἐνδείξεται ὁ Θεὸς τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ ἐν χρηστότητι, τοῦ ἁμαρτωλοτάτου καὶ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα δυσφημήσαντος κρατουμένου παρὰ τῆς ἁμαρτίας ἐν ὅλῳ τῷ ἐνεστῶτι αἰῶνι, καὶ ἀρχῆθεν μέχρι τέλους τῷ μέλλοντι μετὰ ταῦτα οὐκ οἶδ' ὅπως οἰκονομησόμενου».

αὐτοῦ ἐξαιρουμένου τοῦ βλασφημήσαντος κατὰ τοῦ ἁγ. Πνεύματος, καί, κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου, μὴ δυναμένου νὰ συγχωρηθῇ οὔτε ἐν τῷ νῦν αἰῶνι οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι.

11. Εὐνόητον ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὅτι, κατὰ τὸν Ὁριγένη, ἡ διαδοχὴ τῶν αἰώνων θὰ ἀκολουθήσῃ ἀνοδὸν βαθμιαίας βελτιώσεως καὶ δὴ καὶ ἐν ἐξαρτήσῃ πρὸς τὴν ἐλευθέραν καὶ προοιῶσαν ἐπιστροφῇ τῶν πνευμάτων. Τὸ πεδῖον τῆς ἠθικῆς καθάρσεως ὁσημέραι ἐπεκτενόμενον θὰ λήξῃ μὲ τὴν ἐκνίκησιν τοῦ τελευταίου ἐχθροῦ, τοῦ θανάτου ἢ τοῦ δαίμονος. Ἡ ἀναίρεσις τῆς κακίας ὑπὸ τοῦ πανσθενοῦς Λόγου θὰ εἶναι τὸ ἐπιστέγασμα τῆς μακρᾶς σειρᾶς τῆς καθάρσεως¹⁵⁰.

Τοῦτο θὰ συμπέσῃ μὲ τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Κυρίου, καθ' ἣν θὰ λάβῃ χώραν καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν σωμάτων. Τῆς ἀναστάσεως τῶν σωμάτων ἐνεργῶς ὑπερεμάχησεν ὁ Ὁριγένης, ἀντικρούων τὰς κακοδοξίας τῶν αἵρετικῶν. Αὕτη θὰ γίνῃ συμφώνως πρὸς τὰς ἐπαγγελίας τῆς Γραφῆς καὶ καθ' ὅσον τὸ σῶμα πρέπει νὰ γίνῃ ὡσαύτως μέτοχον τοῦ ἐπαίνου, ἢ τῆς τιμωρίας. Ὁ Ὁριγένης ὁμοίως ἐνεργῶς ἀπέρριψε τὴν φυσικὴν ἢ ὑλικὴν ταυτότητα τοῦ ἀναστησομένου σώματος πρὸς τὸ ἐπίγειον¹⁵¹. Κατὰ τὴν γνώμην του τὸ σῶμα θὰ ἀναστῇ ἐκ τῶν νεκρῶν δυνάμει τῆς ἐν τῷ ἐπιγίῳ σώματι ἐγκρυπτομένης ἐντελεχείας ἢ ιδέας αὐτοῦ, ὃν τρόπον καὶ ἡ ἐν τῷ σπόρῳ ἐγκειμένη ἐντελέχεια ἀναπτύσσει τοῦτον εἰς φυτὸν τέλειον. Εἶναι φανερὰ βεβαίως ἐν προκειμένῳ ἢ προσπάθεια τοῦ Ὁριγένους ὅπως, διὰ τῆς περὶ ἀναστάσεως τῶν σωμάτων διδασκαλίας του, ἀκολουθήσῃ εἰς τὰ ἴχνη τῆς ἐπισήμου Ἐκκλησίας. Αἱ φιλοσοφικαὶ ὁμοίως προϋποθέσεις του δὲν ἐπέτρεψαν νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο ἀσφαλῶς καὶ πλήρως. Συμφώνως πρὸς τὰ διδάγματα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Πλωτίνου, μόνον τὴν ἐπιβίωσιν τοῦ πνεύματος ἠδύνατο κατ' οὐσίαν νὰ ἀποδεχθῇ¹⁵². Ἄλλωστε, ἐφ' ὅσον κατὰ τὴν βασικὴν τοῦ Ὁριγένους ἀρχὴν τὸ τέλος πρέπει νὰ εἶναι ὅμοιον πρὸς τὴν ἀρχὴν, ἐν ἀρχῇ δὲ ὑπῆρχον παρὰ τῷ Θεῷ καθαρὰ μόνον πνεύματα, ἔπεται ὅτι καὶ κατὰ τὸ τέλος τὰ αὐτὰ πνεύματα πρέπει νὰ ὑπάρξωσιν, ἀπορριφθείσης τῆς ὑλικότητος τῶν σωμάτων.

12. Μετὰ τὴν τελειωτικὴν ἐκμηδένισιν τῆς κακίας θὰ γίνῃ ἡ γενικὴ ἀποκατάστασις τῶν πάντων. Ὁ Κύριος, μετὰ τὴν ὑποταγὴν καὶ τοῦ τελευταίου ἐχθροῦ, θὰ ὑποταγῇ ὁμοίως εἰς τὸν οὐράνιον αὐτοῦ Πατέρα, ὅστις, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς Γραφῆς, ἔσται τοῖς πᾶσι τὰ πάντα. Ἐν τῇ ἀποκαταστάσει αὐτῇ

150. «Πάντων γὰρ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ κακῶν δυνατώτερος ὢν ὁ λόγος καὶ ἡ ἐν αὐτῷ θεραπεία προσάγει κατὰ βούλησιν Θεοῦ ἐκάστω αὐτῇ, καὶ τὸ τέλος τῶν πραγμάτων ἀναρροθῆναι ἐστὶ τὴν κακίαν» (Κατὰ Κέλσου, 8. 72).

151. Περὶ Ἀρχῶν, 3.6.6.— Πρβλ. καὶ Seeberg, μν. ἔργ. σ. 552.

152. Περὶ Ἀρχῶν, 2.3.7., P.M.Gr. 11.197

σύμπασα ἡ λογικὴ δημιουργία θὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν Θεόν, ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ ἦτο. Οὐδὲν μένει ἐκτὸς τοῦ κράτους τῆς θείας βασιλείας καὶ ἀγαθότητος. Τὰ πνεύματα, ἀποβαλόντα τὸ σαρκικόν των περίβλημα, καθαρὰ πλέον καὶ ἀμίαντα, μὴ ἐπιδεχόμενα τὴν τῶν παθῶν συσκότισιν, θὰ μνηθῶσιν εἰς τὰ μυστήρια τοῦ παντός¹⁵³, καὶ ἀτενίζοντα πρόσωπον πρὸς πρόσωπον τὸ θεῖον καὶ τὰς λογικὰς φύσεις, θὰ ἐπιτύχωσι τὴν τελειοποίησιν αὐτῶν¹⁵⁴. Τότε θὰ κηρυχθῇ εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τὸ «αἰώνιον εὐαγγέλιον», ὅπερ θὰ ἔχῃ τὴν αὐτὴν σχέσιν πρὸς τὸ ἐν χρόνῳ εὐαγγέλιον, ὡς τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔχει πρὸς τὸν νόμον¹⁵⁵. "Ὅπως δὲ ἡ Π. Διαθήκη ἐγένετο σκιά τῆς Καινῆς, οὕτω καὶ αὕτη θὰ εἶναι σκιώδης ἐν σχέσει πρὸς τὸ αἰώνιον εὐαγγέλιον. Διὰ πρώτην φοράν θὰ ἀποκαλυφθῇ ἐν τῇ αἰωνιότητι τὸ πνευματικὸν εὐαγγέλιον, τὸ ὁποῖον θὰ φανερώσῃ εἰς τὸν κόσμον τῶν πνευμάτων τὴν αἰώνιον οὐσίαν τῶν ὄντων. Πᾶν τὸ ἐν χρόνῳ ὑπάρχον εἶναι σκιά καὶ ὁμοίωσις τῆς αἰωνίου πραγματικότητος τῶν πνευμάτων¹⁵⁶.

13. Καὶ αὕτη μὲν ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων διδασκαλία τοῦ Ὁριγένους. Ἐρωτᾶται ὁμοίως: Ἡ ἀποκατάστασις αὕτη θὰ εἶναι ὀριστικὴ πλέον καὶ σταθερὰ ἢ θὰ εἶναι ἀπλῶς φάσις τις ἐπὶ μέρους ἐν τῇ περὶ διαδοχῆς τῶν κόσμων διδασκαλίᾳ αὐτοῦ;

Τὸ τελευταῖον τοῦτο μᾶλλον συμβιβάζεται πρὸς τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ θεολογικοῦ συστήματος τοῦ Ὁριγένους. Αἱ ἀρχαὶ αὗται εἶναι δύο· ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ θεία ἀγαθότης καὶ παντοδυναμία, ἀείποτε ἐνεργῶς ἐκδηλούμεναι καὶ ἐξωτερικευόμεναι, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἡ ἀνθρωπίνη ἐλευθερία. Διὰ τῶν πρώτων ἐδημιουργήθη ἀπ' αἰῶνος ὁ κόσμος τῶν πνευμάτων, ἐνῶ διὰ τῆς δευτέρας ἐξέκλινε τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐφ' ὅσον ὁμοίως τὰ λογικὰ ὄντα ἐν τῇ τῶν πάντων ἀποκατάστασι καὶ οὐδένα τρόπον θὰ ἀπολέσωσι τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν¹⁵⁷, ἔπεται ὅτι θὰ ὑφίσταται πάντοτε, ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ, τὸ ἐνδεχόμενον τῆς πτώσεώς των, ὅτε θὰ δημιουργηθῇ ἄλλη σειρά κόσμων πρὸς δευτέραν ἀποκατάστασιν τῶν πεπρωκότων καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς·

«Ex quo opinamur quoniam quidem sicut frequenter diximus, »immortalis est anima et aeterna quod in multis et sine fine »spatiis per immensa et diversa saecula possibile est ut vel a »summo bono ad infina mala descendat, vel ab ultimis malis »ad summa bona reparetur». (Π. Ἀρχ., 3. 1. 21, P.M.Gr. 11. 202).

153. Περὶ Ἀρχῶν, 2.11.7. P.M. Gr. 11.246-247.

154. Περὶ Ἀρχῶν, 3.6.8.

155. Περὶ Ἀρχῶν 2.11.7, P.M. Gr. 11.246-247.

156. Εἰς τὸ κ. Ἰωάνν. 1.7. 39 κ.έ.— Πρβλ. Seeberg, μν. ἔργ. σ. 554.

157. «Libertas enim arbitrii semper naturae rationabili permanebit». «Manere quidem naturae rationabili semper liberum arbitrium non negamus» (Εἰς Ρωμ. 5. 10, P.M.Gr. 16. 1052, 1053).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω βλέπομεν σαφῶς κατὰ ποῖον τρόπον ὁ Ὀριγένης ἐκδέχεται τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου. Πεπρικισμένα τὰ πνεύματα διὰ τῆς λογικῆς ἐλευθερίας, τὴν ὁποίαν οὐδέποτε θὰ ἀπολέσουν, θὰ εἶναι πάντοτε εἰς θέσιν νὰ ἐκλέγῃσι μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ¹⁵⁸. Ἐξ ἀγγέλων καθιστάμενα δαίμονες καὶ ἐκ δαιμόνων ἄγγελοι, ἡ ἐξέλιξις αὐτῶν θὰ εἶναι συνεχῆς καὶ ἀδιάκοπος. Οἱ κόσμοι θὰ διαδέχωνται ἀλλήλους, χωρὶς ποτε νὰ ὑπάρξῃ περίπτωσις παγίας καὶ σταθερᾶς καταστάσεως. Ἐν τῇ διαδοχῇ τῶν κόσμων ἡ ἀποκατάστασις τῶν πάντων θὰ ἀποτελῇ ἀπλήν ἐπὶ μέρους φάσιν, ἀπλοῦν ἐπεισόδιον ἐν τῇ καθόλου ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου¹⁵⁹.

Σ η μ ε ί ω σ ι ς

1. Ὅτι διὰ τῶν ἀνωτέρω δοξασιῶν τοῦ Ὀριγένης ἀποδέχεται ἐμμέσως καὶ τὸ αἰώνιον τοῦ ὕλικου κόσμου, παρὰ τὰς θεμελιώδεις διδασκαλίας αὐτοῦ περὶ ὕλης καὶ πνεύματος, εἶναι ἄφ' ἑαυτοῦ φανερόν. Ἐφ' ὅσον τὰ πνεύματα προώρισται νὰ διέρχωνται αἰώνιως διὰ σειρᾶς ἐξελίξεων, ἡ ἔνδεχρμένη ἐλευθερία πτώσις αὐτῶν θὰ καθιστᾷ πάντοτε δυνατὴν καὶ τὴν ἐκάστοτε δημιουργίαν τοῦ ὕλικου κόσμου, ὅστις θὰ χρησιμεύῃ πρὸς κάθαρσιν τῶν πεπτωκότων. Ἄν βεβαίως τὰ πνεύματα παρέμενον μονίμως ἐν τῷ ἀγαθῷ, τότε τόσον ὁ κόσμος ὅσον καὶ τὰ ὕλικά σώματα, καθ' ὃ ἄχρηστα, θὰ ἐχώρουν εἰς τὸ μηδέν, ὡς τὸ πάλαι ἐκ τοῦ μηδενὸς ἐπλάσθησαν¹⁶⁰. Ἐφ' ὅσον ὅμως ὑπάρχει πάντοτε τὸ δυνατὸν τῆς ὑποτροπῆς, τὰ σώματα θὰ εἶναι μὲν ἄχρηστα μέχρι τῆς πτώσεως τῶν πνευμάτων, μετ' αὐτὴν ὅμως θὰ ἔλθωσι πάλιν εἰς τὸ εἶναι, καὶ δὴ καὶ ποικίλλονται ἀναλόγως τῆς ἡθικῆς ἐξελίξεως τῶν πνευμάτων. Ἐπομένως ὁ σωματικὸς κόσμος θὰ ὑπάρχῃ τόσον, ὅσον καὶ τὰ πνεύματα, τῶν ὁποίων θὰ ἀποτελῇ τὸ ἐκάστοτε ἐξωτερικὸν περίβλημα. Καθ' ὅσον ὅμως τὰ πνεύματα θὰ ὑφίστανται αἰώνιως, οὕτω καὶ ὁ σωματικὸς κόσμος θὰ εἶναι κατ' ἀνάγκην αἰώνιος.

2. Τὰ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων διδάγματα τοῦ Ὀριγένης, παρὰ τὰ κοινὰ σημεῖα, ὅμως διαφέρουσι οὐσιωδῶς τῶν ἀντιστοίχων διδαγμά-

158. Περὶ Ἀρχῶν, 3.1.21. P.M. Gr. 11.296.

159. Ἐν τούτοις εἰς δύο χωρία αὐτοῦ ὁ Ὀριγένης ἀποδέχεται τὸ ἀντίθετον: Περὶ Ἀρχῶν, 3.6.6, P.M.Gr.11. 339: In quo statu(ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων)etiam permanere semper et immutabiliter creatoris voluntate est credendum, fidem rei faciente sententia apostoli dicentis: donum habemus non manu factam, aeternam in coelis.» Ἐν δὲ τῷ ὑπομνήματι αὐτοῦ εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολὴν-5. 10. P.M. Gr. 14. 1052 κ. ἔ., αἱ περὶ ἐλευθερίας καὶ πτώσεως ἰδέαι αὐτοῦ ἀνασκευάζονται διὰ τοῦ ἐπιχειρήματος ὅτι ἡ θεία ἀγάπη θὰ παγιώσῃ τὴν ἐν τῷ Θεῷ παραμονὴν τῶν πνευμάτων διὰ τῆς ἀποτροπῆς τῆς πτώσεως, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ καταστρέψῃ τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν. Τὰ χωρία ὅμως ταῦτα δυνατόν νὰ ἦσαν μεταγενέστεραι προσθήκαι τοῦ Ρουφίνου. Παρὰ χωρία ἐπιβεβαιοῦντα τὸ ἀντίθετον παρὰ R i e h a r d, Enfer d' après les Pères, Dict. Th. Cath., t.5, σ. 60.

160. Περὶ Ἀρχῶν, 2.3.2. P.M.Gr. 11. 188, 189.

των τῆς Στωϊκῆς φιλοσοφίας, τὰ ὅποια, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ εἶπομεν, ἐπικρίνει σφοδρῶς ὁ Ὀριγένης.

Αἱ περὶ παλιγγενεσίας τῶν ὄντων διδασκαλίαι τῶν Στωϊκῶν προσπίπτουσι τῷ Ὀριγένηι τελείως ἀκατανόητοι. Ἐν ἡ διὰ μέσου τῶν αἰώνων περιοδικῆ ἐπανάληψις τῶν κόσμων ἦτο ἀπολύτως ἡ αὐτῆ, τότε θὰ ἔπρεπεν ὁ Ἀδάμ καὶ ἡ Εὐα, ἐν τῇ νέᾳ τοῦ κόσμου διακοσμήσει, τὰ αὐτὰ νὰ πράξωσιν, οἷα καὶ πρότερον, ὁ αὐτὸς κατακλυσμὸς νὰ ἐπακολουθήσῃ, ὁ αὐτὸς Μωϋσῆς πληθὸς 600.000 νὰ ἐλευθερώσῃ ἐκ τῆς Αἰγύπτου. Ὁμοίως ὁ Ἰούδας θὰ ἔπρεπε νὰ προδώσῃ δεύτερον τὸν Κύριον, ὁ Παῦλος νὰ φυλλάττῃ ὡσαύτως τὰ ἱμάτια τῶν λιθοβολούντων τὸν Στέφανον κ.ο.κ. Τοῦτο ὅμως θὰ ἀντέκειτο ἄρδην πρὸς τὴν βασικὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, ἥτις κανονίζει τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων. Ἄλλ' οὔτε ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ κοσμικῇ περιόδῳ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀνακυκλοῦνται αἱ ἴδιαι ψυχαί, μετὰ τὸ αὐτὸ περιεχόμενον ἐπιθυμιῶν καὶ πράξεων. Ἀντιθέτως, ταύτας προσδιορίζει κατὰ κανόνα ἡ πνευματικὴ αὐτῶν ἐλευθερία¹⁶¹.

Ἄλλὰ καὶ τὸ ἐπιχείρημα ἐνίων Στωϊκῶν, ὅτι οἱ κόσμοι θὰ εἶναι μὲν ἀπολύτως οἱ αὐτοί, ὅμως οἱ ἄνθρωποι θὰ εἶναι ἀπλῶς ὅμοιοι μεταξὺ τῶν, ὁ Ὀριγένης εὕρισκει ἀκατανόητον «Οὐκ οἶδα δὲ πῶς ὁ μὲν κόσμος ἀεὶ ὁ αὐτὸς ἐστὶ καὶ οὐκ ἀπαράλλακτος ἕτερος ἑτέρῳ· τὰ δ' ἐν αὐτῷ οὐ τὰ αὐτὰ, ἀλλ' ἀπαράλλακτα»¹⁶².

Κατὰ τὸν Ὀριγένην, ὁ ἐκάστοτε κόσμος περιλαμβάνει περιοδικότητα γεγονότων ἐπανακαμπτόντων μὲν εἰς τὴν ἀφετηρίαν αὐτῶν, μετὰ διάφορον ὅμως ἐκάστοτε περιεχόμενον. Ἐκάστη κοσμικὴ περίοδος ἔχει βεβαίως τὸ ποιητικὸν αὐτῆς αἷτιον, ἡ σειρὰ ὅμως τῶν αἰτίων τούτων δὲν ἔχει πάντοτε καὶ τὴν αὐτὴν ἀφετηρίαν. Ἐν τῇ πυραμίδι τῶν αἰτίων δὲν εὕρισκεται φυσικὴ τις δύναμις, ἡ εἰμαρμένη, ἥτις καὶ ἀπαράλλακτως, κατὰ νόμους φυσικοῦς, ἀναπαράγει τοὺς κόσμους, ἀλλὰ τὰ πνευματικὰ ὄντα, μετὰ τὴν λογικὴν τῶν ἐλευθερίαν, ἅτινα προκαλοῦσι τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργίαν τῶν κόσμων. Διὰ τῆς περὶ λογικῆς ἐλευθερίας διδασκαλίας τοῦ Ὀριγένης ἀσφαλῶς ἀποφεύγει τὴν φυσικὴν ἑτεροαρχίαν τοῦ Στωϊκοῦ συστήματος.

Ὁμοίως τὴν καταστροφὴν τοῦ κόσμου δὲν ἐπιφέρουσιν αἱ ἐπανακάμψεις τῶν ἀστέρων εἰς τὰ αὐτὰ σημεῖα τοῦ οὐρανοῦ, συμφώνως πρὸς τὰ ἀστρολογικὰ διδάγματα τῶν Χαλδαίων, ἀλλὰ λόγοι ἠθικοί, ἦτοι ἡ κακία τῶν λογικῶν ὄντων. Ὅταν αὕτη ἐπεκταθῇ καὶ ἀποκτήσῃ κυριαρχίαν ἐν τῷ κόσμῳ, τότε ἐπέρχεται ἡ δι' ὕδατος ἢ καὶ πυρὸς καταστροφὴ αὐτοῦ¹⁶³.

161. Περὶ Ἀρχῶν 2.3.4, P.M.Gr. 11, 192—193

162. Κατὰ Κέλσου, 4.68, P.M. Gr. 11.1137.

163. Κατὰ Κέλσου, 4.12, P.M.Gr. 11. 1041: «Ἡμεῖς δὲ οὔτε κατακλυσμὸν οὔτε τὴν ἐκπύρωσιν κύκλους καὶ ἀστέρων περιόδοις ἀνατίθεμεν ἀλλὰ τὴν τούτων αἰτίαν φαμεν εἶναι κακίαν ἐπὶ πλεῖστον χρομένην, καὶ καθαιρομένην κατακλυσμῷ ἢ ἐκπυρώσει». Προφανῶς

Καὶ ἐπειράθη μὲν ἐν τῷ Στωϊκισμῷ, ὡς εἶδομεν, νὰ παρασταθῇ ἐπὶ τὸ ἠθικώτερον ἢ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων διδασκαλία αὐτῶν. Ἡ ἀπόπειρα τὸν ὁμῶς νὰ διασώσῃ τὴν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν καὶ μάλιστα νὰ συμβιβάσῃ αὐτὴν πρὸς τὰ περὶ εἰμαρμένης γενικώτερα διδάγματα τῶν, ἀπέτυχε¹⁶⁴.

Τέλος, ἀντὶ τῆς εἰμαρμένης τοῦ πανθεισμοῦ τῶν Στωϊκῶν, ἥτις φθείρει τὴν ἔννοιαν τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας¹⁶⁵, ὁ Ὀριγένης ἀποδέχεται ὡς αἰτίαν ρυθμιστικὴν τῆς ἐξελίξεως τῶν κόσμων καὶ προνοητικὴν, τὴν δύναμιν τοῦ λόγου¹⁶⁶.

3. Τὰς περὶ προϋπάρξεως τῶν ψυχῶν καὶ προχρόνου πτώσεως αὐτῶν ιδέας τοῦ Ὀριγένους, καθὼς καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ περὶ ἀτελευτήτου διαδοχῆς τῶν κόσμων, καὶ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων, καθ' ὃ ὀντιβαινούσας πρὸς τὰ δεδομένα τῆς χριστιανικῆς ἀποκαλύψεως, κατεδίμασεν ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία τῷ 543 μ.Χ., ἐν τῇ ἐνδημοῦσῃ Συνόδῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως¹⁶⁷, ἐπικυρωσάσης τὴν καταδικὴν ταύτην καὶ τῆς Ε'. Οἰκουμενικῆς Συνόδου¹⁶⁸.

(Συνεχίζεται)

ὀπαινίσσεται ἐνταῦθα τὸν καταλυσμὸν τῆς Π.Δ. καὶ τὴν διὰ πυρὸς καταστροφὴν τῶν Σοδὸμων καὶ Γομόρρων.

164. Πρβλ. Meyer, Zur Lehre von der ewigen Wiederkunft aller Dinge, Fest. Alb. Ehrhard, σ. 372.

165. Κατὰ Κέλσου, 4.67,5.21, P.M. Gr. 11.1136, 1213.

166. «Οἱ μὲν οὖν ἀπὸ τῆς Στοᾶς, ἐπικρατήσαντος ὡς οἶόν τε τοῦ ἰσχυροτέρου τῶν ἄλλων στοιχείου, τὴν ἐκπύρωσιν ἔσεσθαι πάντων εἰς πῦρ μεταβαλλόντων· ἡμεῖς δὲ τῆς φύσεως φαμέν ὅλης κρατῆσαι ποτε τὸν λόγον, καὶ μεταποιῆσαι πᾶσαν ψυχὴν εἰς τὴν ἑαυτοῦ τελειότητα (Κατὰ Κέλσου, 8, 72, P.M.Gr. 11. 1624).

167. Πρβλ. Denzinger H.—Cl, Bannwart, Enchiridion Symbolorum, εκδ. 17, Fr. in Br., 1928: «Ἐἰ τις λέγει ἢ ἔχει προὔρχειν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, οἷα πρῶην νόας οὐσας καὶ ἀγίας δυνάμεις· κόρον δὲ λαβοῦσας τῆς θείας θεωρίας, καὶ πρὸς τὸ χεῖρον τραπέσας, καὶ διὰ τοῦτο ἀποφυγείσας μὲν τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγάπης, ἐντεῦθεν δὲ ψυχὰς ὀνομασθείσας, καὶ τιμωρίας χάριν εἰς σώματα καταπεμφθείσας, ἀνάθεμα ἔστω» (Κανὼν 1, συνόδου 543, σελ. 87).

«Ἐἰ τις λέγει ἢ ἔχει, πρόσκαιρον εἶναι τὴν τῶν δαιμόνων, καὶ ἀσεβῶν ἀνθρώπων κόλασιν, καὶ τέλος κατὰ τινὰ χρόνον αὐτὴν ἔξειν, ἢ γοῦν ἀποκατάστασιν γενέσθαι δαιμόνων, ἢ ἀσεβῶν ἀνθρώπων, ἀνάθεμα ἔστω» (Κανὼν 9 σελ. 89).

168. «Ἐἰ τις μὴ ἀναθεματίζει Ἄρειον, Εὐνόμιον... καὶ Ὀριγένην μετὰ τῶν ἀσεβῶν αὐτῶν συγγραμμάτων...» (5 Οἰκουμ. Σύνοδος, καν. ια', Denzinger σ. 96). Πρβλ. καὶ Ζωναρᾶ Χρονικόν, 14, 8, P.M.Gr. 134, 1248.